

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

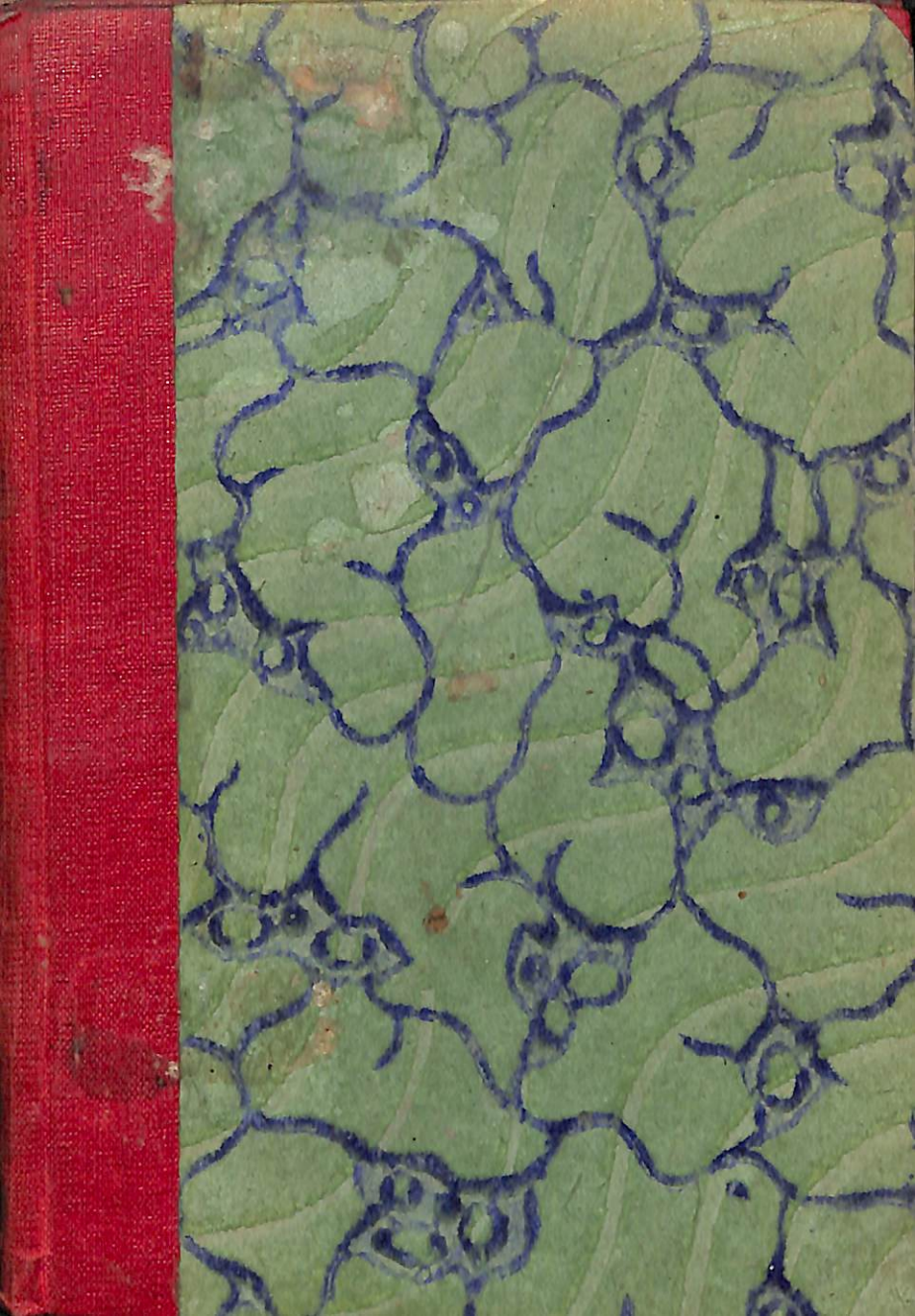
Դու կարող ես.

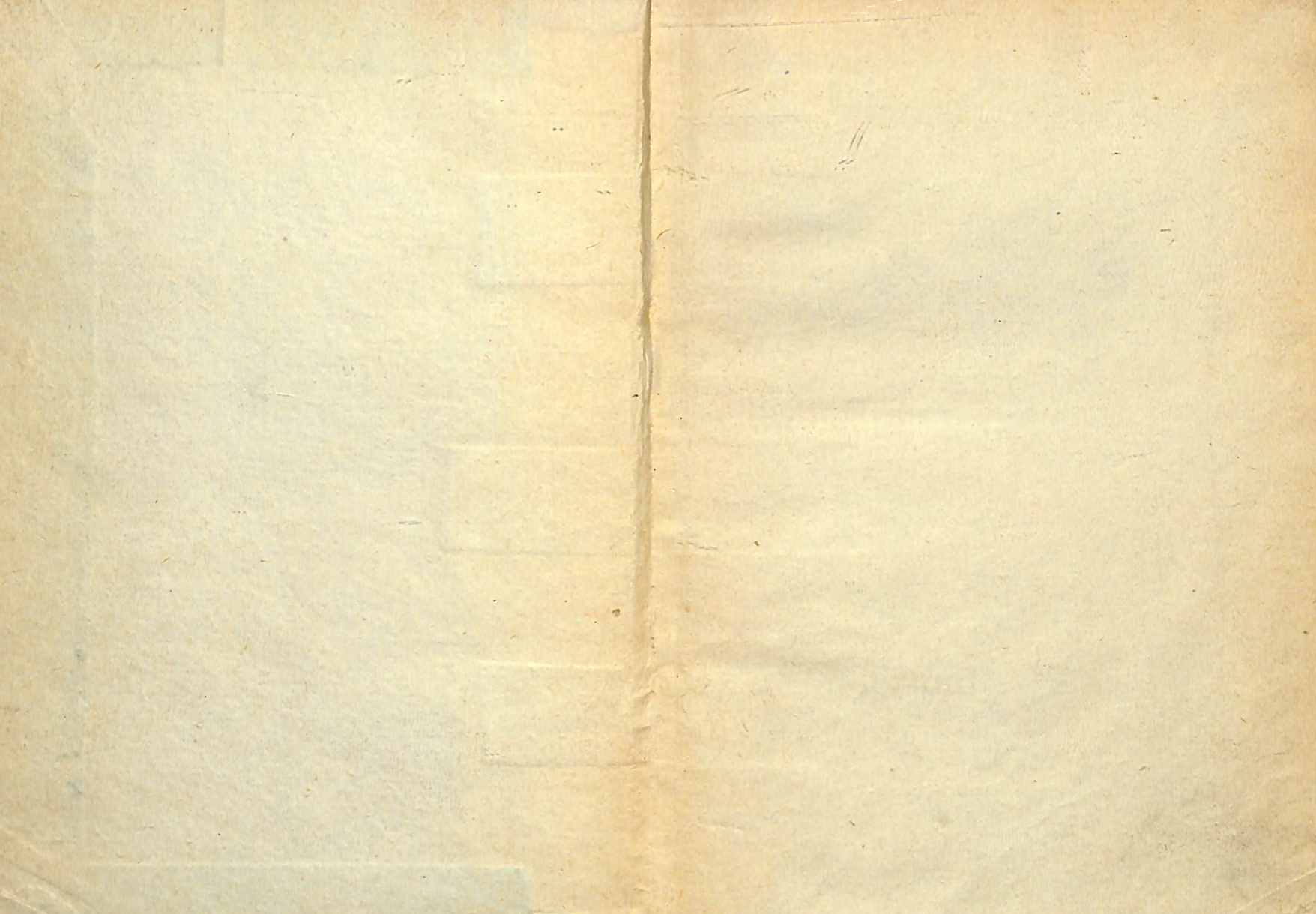
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

6196

«Հայ»-ի քաղաքացիական
N 2031

891.99

Տ-97

այ

Տ-5

Յ. ԲԵՀ. ՃՈՐՂՈՐԻՆԵՆ

18 NOV 2011

ԱՂԲԱՏԻ ՀԱԼԸ

2392

ՔՐՓԼԻՍ

Տպ. Վ. Մարտիրոսյանցի—Տիպ. Կ. Մարտիրոսյանցի.

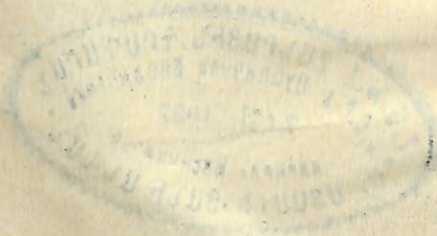
1902

20 JUN 2013

91.157

1705 VOM 67

Дозволено Цензурою 27 Ноября 1901 г. г. Тифлисъ

ԱՂՔԱՏԻ ՀԱԼԸ

Ա

Սիրտ ուտող վաշխառուները Կ. զիւղացի Մէջլում ապնումն էլ հալ, հարաքեաթ չէին թողել: Այնպէս գիշատել, այնպէս ալլանդակել էին նրա աստուածային պատկերն ու կերպարանքը, որ լեզուով պատմել ու գրչով իսկապէս նկարագրելն անկարելի է:

1892 թուականի ամառուայ մի կիրակի օր, երբ ամեն ոք իւր կիրակնօրեայ՝ նոր հագուստը հագած դուրս էր եկել գիւղամէջ և տանուտէրի ու գզրի առաջ բարձր-բարձր ձայնով իւր դատը պաշտպանում էր համարձակ, գիշատուած, կարծես անօրէնի հողում գալլերի բերանն ընկած, Մէջլումն ու Մեքէլը տանից դուրս արած որբերի նման քաշուել էին մի կիսաւեր չափարի տակ և ախ ու վախով հոգոց քաշելով, մէկը միւսի ետեւից թւում էին իրենց քաշած ու քաշելիք սև-սև օրերը:

Լսած ու տեսածիցս առաջ, թէ ինչով էին սկսել նրանք իրենց խօսակցութիւնը, չգիտեմ, իսկ երբ կարճ ժամանակում աղքատութիւնից ինչ-ինչ միջոցներով յանկարծ հարստութեան տէր դարձած

նրանց համագիւղացի մի մարդ, կարծես զխոմամբ իրեն ցոյց տալով՝ առանց ուշադրութեան և ողջունի մօտներից խիստ փքուած անցաւ, Մէջում ապին սրտմտած և խղճուկ ձայնով ետեւիցն այսպէս բացականչեց:

—Մ՛յ օխնւած, եանի ինչո՞ւ չի մի սուտ բարի օր էլա տւիր, վիճար թէ մեզանից Ասծու բարու տեղ՝ Աստծու ալաւ կրակ, չոռ ու ցաւ, քար ու քնացախ առնեն: Տօ անիրաւ, ասենք թէ քեասիր ենք, բա մենք մարդիկ չէնք...

Ընկերոջ նկատողութեան միջոցին Միքէլի կուլ գնացած աչքերը թիկունքը ցոյց տալով գնացողի ետեւից պէլացած էին մնացել: Նա մի առ ժամա նակ այնպէս մնալուց յետոյ, կարծես վրէժխնդրութեամբ լցուած, դարձաւ ընկերին և ասաց.

— Ինչի՞ պտի բարի օր տայ, հագած կապած, քէփը քէօք՝ մէջ ուտըմ ա, զրաղ ման գալի բեղերը սրած, շատ վէջն ան, որ մենք սախտա ենք ըկել...

— Հն. էն վնդ էր, ինչ էշը կնդ էր. հըմի դա մեր թայը խու չի, մեղ նման փալանը փորի տակը խու չի ընկել ու բեռը ցեխումը մնացել, որ լայնեղ անի բարի օր տայ, բարի օր առնի: Գա հըմի խու չի ասըմ, թէ ինքը ճուտի իաշուի համար դռներիցը վիւլի ժեփուով եղ ուզող էն քոռ Մագոյի տղէն ա, ասմա՛ ես հըլէ էսա սըհէ ունե՛ որ եմ ծնուել... Ամա թող տըհէնց ասի. ասողի է ջանին

մատաղ, ասել ա «սանն դա դալմաղ» — քեղ էլ չի մնալ, ջրի բերածը ջուրը կտանի...

— Է՛, ասողն օխնւի, Միքէլ ջան, ասել ա, ամա դա էսօր հլա նւտըմ, խմում, անպրում ան, դու հլէ յոյդ ընդուր վրնջ դիր, թէ «օնադա դալմիա-ջաղդը». դու հլէ ինչքան կուզես մօր կաթնին հասրաթ, մնացած եթիմ էրեխի նման բերնիդ ջուրը թափելով պռշկիր, մտիկ արն...

— Աղպէր. արի ես անիծեմ դու ասա ամէն է, ինչ անենք, տօ դրանց անօրէն հոգին հուրը մաշի:

— Ամէն, տէր Աստօծ, ամա ո՞ր ա որ, լսող, կատարողը Գու ըլես, — երկնքին դառնալով, ինդրեց Միքէլը:

— Գրանք, էդ հոգի ծախողնին, սկի թո՞ղըմ են, որ մենք էլ ապրենք. թո՞ղմ են, որ մենք էլ ուտենք, — շարունակեց նա:

— Ո՞րտեղից. կերածներս էլ հարամում, կորեկ կերած եղան նման քթներիս ծակերով են հանում. տենըմ չես:

— Հա, քոռ խու չեմ, բա ի՛նչ եմ անըմ, որ տենըմ չեմ:

— Մ՛, խարջի, կուռ ու բէգիառի, թագաւերի զըհար-զըյամաթի համար տեղներս նեղացած, սոված, եա թէ չէ, լաշներս բաց մնացած վախտներս մի մանէթ, էրկու մանէթ փող, մի թաղար կուտ, թէ կուզէ հէնց փափխացուի համար մի ուլի մորթի

տուողն էլ, վէջը փոյղ շինելուց, էլ անտէր սանաթ-
ները փոխփխատելուց, էլ շահի շահին էլ շահ առնե-
լուց չի կշտանում, ու չի կշտանում...

— Ինչի՞ ես ասում շահի շահին էլ շահ առ-
նելուց, վախում ես սաղա ո՞չ, որ ասես թէ՛ էլ գլխը-
ներին կրակ թափելուց, ջաններս բարբադ անիլուց
չեն կշտանում...

— Գրհէնց ա, ամա կրակն էլի ողորմած ա,
մի անգամից ա էրըմ պլոծըմ. դրանք, էդ ասեղ
մաշկող անիրաւունին որ կան, արնածարաւ հարամի
տղրուկի պէս դնչները բուգներս խրած, հաչհարաչ
տուած՝ ծծում են ու ծծում անկշտում, որ արնա-
քամ անեն մեզ պէս անճարներին, որ ծուխներս
կտրեն օջաղներումս ու տուներս քանդեն գլխներինս:
Սըհէնց չի...

— Բա սնց ան. բա էդ արնկերնին չեն պատ-
ճառը, որ մենք՝ տարին տասներկու ամիս ամեն օր
արին-քրտինք գցելով, գիշեր-ցերեկ աշխատըմ ենք
ու ո՞չ ջրօրինենք ունենք, ո՞չ դատիկ, ո՞չ լի օր, ոչ
կիրակի, չիմ գլխներին հարամ, միշտ բահն ու թին,
լինգ ու քլունգը, կացինն ու հուրազը ձեռներին,
մանգեղ, գերանդին ուսներին, եա թէ չէ, կողքներս
կոշտ մաճին դէմ տուած, մի կտոր եաղու ու մահման
էլած ճաթի համար քար ու փետ ենք կռծում,
հող ու մոխիր լիզ տալիս, հալըմ մաշըմ, կարճ
շան քթիցն էլ ջուր ենք խմըմ, ամա էլի եախէքըս

պատուած, էլի ծունդներս ծակ, անտրելս, անփա-
փախ, էլի պատառներս չոր ու ցամաք, ծանդր-ծան-
դըր պարտքերն էլի էս խեղճ շինքներին ու շինքնե-
րին...

— Ա՛խ, որ մինն ես ասում ու մէկէլը թողըմ, շատ
վախտ հո՛ւ, աչքս ճպում արտասունքի տեղ արին
եմ կաթացնում, — հառաչանքով նկատեց Մէջլում
ապին, — մի հլա, թէ Աստօծ կսիրես, քրքրուած լա-
շիս մտիկ արա. հլէլի թէ անօրէնի թօրփաղում
դուրդ ու դուշի ճանգ ըլեմ ընկած...

— Բա կո: Իս տարսէն մարդ եմ, մազս սիւպ-
տակեց, ատամնիս էլ էսա լխկլխկոցն են ընկել, մի-
աչն սիրտս ուղեց, աչքս վրան մնաց, որ մըհէտ էլ
կո մի թագա արխալուղ կ'ենամ, մի դրմբոց լսած
վախտս մի մանէթ փող, եա հլէ հէչ օլմասա, մի
ուսկամբէլ էս ջիբս դրած մի բարեկամի հարսանիք գը-
նամ, կարճ՝ սրտալի մարգամէջ դուս գամ, որ, մինն
էրկուսն էլ ինձ ասի թէ՛ սա էլ մարդ ա, սա էլ
Ասծու ստեղծած ա...

— Միքէլ ջան. էդ չի մեծ ցաւը, էդ. զրկողու-
թենին էլ կղիմանանք, ոչինչ, առանց հարսանիք
գնալու կրտորուիլ չենք. դա խու արևիցն ու անձ-
րևիցը դժար բան չի, որ դիմանում ենք. դժարն
էն ա, որ դոտտ ու դուշմանի առաջ էս հալին գեղա-
մէջ ենք դուս գալիս:

— Օ՛հ, աղպէր, դու դրանով խելքահան արիը

ինձ ու սրտիս թելերը կտրեցիր. իլհաքիմ (մանաւանդ) էն սև սըհաթին, երբ անիրաւնին (հարկահանները) միմոն պարածողի դաւթարը կռնակներին, կալերի բաշերին կաղնած, հօրն ու մօրս գերեզմանին ուշունց տալով, ցաւ ու կրակ խարջ են պահանջում ջաններս խորովելով:

— Ղորթ ա, աղքատութիւնը համեջ ա աշխարհի փեշակն ա, ամա սըհէնց էլ աղքատութիւն. չուխիս ծանգլերն առաջս եմ քաշում, ծնկներս ոնց որ ա ծածկում, աղաքնին դուս գալիս, ամա վնջ էն դուս գալուն, սրտիցս արին, ջիգարիցս վնրամ, աչքերիցս կրակ, քթիցս մուխ ա դուս գալիս, ու, հմանչիլուցս մեղաւորի նման էլ կարքմ չեմ թէ վերև մտիկ անեմ:

— Խեղճ իմ ընկեր. բա որ էդ հալիգ ու խարջըն ուղեւու բհարին գզրի կոպալն էլ տուր թէ կրտաս տտըղիդ տրաքըմ ամ.— ախմաչ և դառն ծիծաղով նկատեց Մէջլումը:

— Է՛դ. էդ հու էրուած սրտին սոխ մխիթար, ամեն ինչ դղւրմ, պրծընըմ ա էլի: Ճարումս ճար չկաչ, որ մահ դառնամ բուզները կվագեմ. ամեն մի ուշունց լսելիս, ջանը մղմուղ ընկած մուլի եա էփած հաւի մսի պէս, միսս վրէս վեր ա թափւրմ, փթուր, փթուր գալիս. թամամ կէս մարդ եմ դառնըմ, էնպէս հալւըմ հալածակում եմ...

— Կէս մարդ ես ասում, ասա Ասծուց մահ եմ խնդրում, մահ:

— Մարդի նամուս ու աբոււըր գնալուց ետը քաս մահ խնդրիլու չի:

— Տ՛օ, ա Ասածու. փառքը շատ ըլի, ասենք թէ էս ըրիցի տարածներս են ձուիկ-ձուիկ ըլել՝ հէնց լանթ ու փթուր դառել, որ գոմի դառն ճեղքերը կալնիլու էլ պէտք չեն, ասենք թէ էս ջարդած, խշրած, փշրած, էփած լաշներս ա բաց, բս ընդուր ինչ ասինք, որ մի-մի աբասանոց աղլուխն էլ զըհատ ա ըլել, թէ հլէ ցաւելիս ու տրաքուելիս էլա գլխներիս հուպ տանք: Պահ, պահ, պահ, դժար թէ սրանից դէնն էլ Ասծու պատիճ ըլի: Եանի կաչ, դուս ասա, հը՛:

Ասում, յուզում ու հարցնում էր Մէջլում ապին, որ աղքատի պէս-պէս ցաւերն ու հեծեծանքները չէ թէ միայն լեզուով ու մորմօքիչ լեղեղիչ ձայնովն էր արտայայտում, այլ և մարմնի բոլոր բողօքիչ մասնիկներով, որոնք կարծես կամ խաղահան էին լինում և կամ լեզու առած աղքատի սև սև օրերը ողբում անվերջ:

Դէմքն ալլալում էր անդադար, վիշտ, թախիծ, դառնութիւն, նախանձ, բարկութիւն, վրէժ-խնդրութիւն ու այս բոլորն իրար խառնում: Փորը կարծես եփ էր գալիս և սիրտը ձիււոր դառնում: Յօնքերն ամպտում էին և կրակում, մռայլոտում: Ասկատի ծալքը ծալքի ետևից կնճիւններ էր տալիս և ճնշուած կրծքից ու սրտից քթածակերով

ԹԹԼՈՒՄ մուխ դուրս գալիս: Իսկ թէ ումն էին ուղ-
ղուած այնքան գանգատներն ու հեծեծանքները,
այդ չէր իմացուում: Արդեօք այն լայնատարած դաշ-
տերին ու հովիտներին, ուր վաշխառուների երամ-
երամ և ընդարձակ արտերն էին սփռուած, և, ուր
դեռ էլի պիտի հատնէր նրանց՝ գերի դարձած աղ-
քատների, առանց այն էլ սպառուած ոյժը: Արդեօք
գանգատուում էին վերին քօլերին, ուր ծակաւանդ
գազանների այնքան մութն ու խաւար և ահուելի
որջերն էին փորուած, խոռոջուած, թէ առաջները
արձանացած այն մեծ սարին, որ դարերից հետէ լուռ
վկայի նման պապանձուած ոչինչ չէր պատաս-
խանում:

— Ա՛հ, որանից գէնն էլ Ասծու պատիժ...

Վերջին խօսքը նորից կրկնելով, Մէջլումն ու-
զում էր շարունակել իւր գանգատը, բայց նրա ըն-
կերը որսորդի հրացանի ճայթիւնը լսած անմեղ եղ-
ջերուի նման յանկարծ գլուխը վեր թռցրեց և ահա-
բեկուած, մերթ գէպի գիւղը նայելով, և մերթ ըն-
կերին դառնալով, ու ձեռի ափով փակելով նրա
բերանը, կտրեց խօսակցութիւնը, «սո՛ւս, տենանք» —
բացականչեց նա. «անիրաւնին էլի մարդ են սպանում»:

— Ա՛հ, շատ գէշ ա ձէն ածում. հալբաթ կող-
քին տուին, որ նհէ բառանչեց զիլկոխ ըլած եգան
նման:

— Հրէ էլի տուին, վեր գցեցին:

— Քաշ են տալի՛, — դիմաց դուրս գալ չվստա-
հանալով, ցանկապատը, երեսներն առած՝ գէօրայի
վոյ-վոյից վախեցած ճուտերի նման, նախ շշուռջնե-
րով և ապա լուռթեամբ սկսեցին դիտել գիւղամիջին:

Բ

Այնտեղ, գիւղամիջում մի չարգախաւոր դատա-
րանի առաջ մի սարսափելի բարբառոսութիւն էր
կատարուում:

Վաշխառու Ղահրաման աղէն Մէջլումի բող-
բակիցներից մինին պարտքի երեսից փակուած թագ-
նուած տեղից դուրս էր քարշել և ոտքի տակ տուած
քեջի պէս հարում էր անողորմաբար:

— Տօ՛ թան լափո՞ղի տղայ, ես քեզ չ՛ասի թէ,
առանց դաւի դառաբի փողոս բեր տուր իր շահովը՞: Հա-
րամգաղա, քեզ չ՛ասի թէ դիւանի չգցես, որ մի-
նին էրկու չտաս: Մհետ էրկու հետ ասիլովս էլ հըս-
կանըմ չիր.

Լըստրակի թոխում, գոմի ախոռումը տապ անի-
լով իր ուզում ձեռիցս ազատուէս: Որ ասըմի, թէ
ինքն իր կամքով լծան տակը մտնող եգան պէս,
ինչքան ուզըմ եմ բեր, տո՛ւր, ինչի չիր ՚անկաջ ու-
նըմ. խելքդ ո՛ւմ վըա էր գնում, գիղըմ չիր, որ
վիղդ թոկ գցած մի՞տոն եմ շինելու ու պար ածեմ
սըհէնց: Դէ հըմի պար արի, փրսո՞ղ արա. տհէ, հո՞ղ

լից տուր: Էս քառ ընդճներովդ չիր լսում, էս ձեռ-
ներովդ չիր բերրմ փողերը՞ս, էս ոտներով իր փախչըմ,
տաս պ անը՞մ,— հերսոտած փրփրած որոտում էր նա և
ձեռի փայտով աղքատի պուխը, կողերն ու թիկունքը,
ձեռն ու ոտը ջարդելուց յետոյ, մտրակի կոթն
էլ ականջը կոխում, իսկ նա կրակի մէջ այրուողի
նման աղաղակում, դէս ու դէն դուրս էր թռչում
և աղիողորմ ձայնով օգնութիւն էր խնդրում:

— Վայ: Վայ աղատեցէք, աչքս հանեց, ձեզ
մատաղ. թէ ձեր որդիերանց արևը կսիրէք, թողալ
միք, ինձ մորթըմ են... վայ...:

Բայց աւանդ. օգնութեան գէթ մի շարժում ա-
նող չէր նկատուում, գաղանի ձեռից աղատել ո՛չ ոք
չէր համարձակուում, իսկ նա աղքատի «դունչը
տափերը քսելով», պարծենում էր խրոխտագին:

— Հա՛. դէէ վայ, հարայ կանչիր, տենամ ո՞վ ա
էն օխտը գլխանին, որ մօտ ա գալու ու քեզ պէս շանը
խլի իմ ձեռքից:

Հա՛, էդպէս, ինչքան ջանմդ ջան կայ, զայնիմ
կէօռա որ, բիրդան վախցնես ինձ, —ասըմ էր վզա-
կոթը շլի նման կարմրացրած դւր, և, կարծես
խիղճն ու հաւատը կորցրած կռապաշտի պէս, չէր
ուզում կշտանալ ո՛չ փայտի և ո՛չ էլ տմբակակրունկ
և ծուռ ծուռ լափչիններով հասցրած աքացիներեց,
որոնց տակ անարգւողի ձայնն արդէն կտրուելու վը-
րայ էր և իւր հեռող մարմնի դառն կսկիծն ար-

տայայտում էր հիւանդի հատած ու նուաղած, ան-
յոյս «վայ վայ»-ով, որը, սակայն, այնքան անողորմ
ու մորմօքիչ էր, որ առանց սրտի յուզման և ար-
ցունքի լսելն անգթութիւն և մեծ ասիացութիւն
պիտի լինէր:

Բայց վաշխառուն չէր խղճում և այդ ձայնին:
Ընդհակառակն, նա աւելի ևս խրոխտացած իւր
անպատիժ ոյժի ու կարողութեան վրայ, հրամայեց
իւր «նէօքար կոչուած «գեաղաներին», որ, Աստու-
ծոյ հալից ընկած աղքատին քարշ տան մորթուած
կենդանու պէս:

— Անկալէք, քաշ տուէք շան պէս, քաշ տուէք,
ես դրա միտն ուտիլ, ոսկրներիցն էլ ըլի, փողս
հանիլ պտեմ, — սպառնում էր նա և լուռ հանդի-
սականների առաջ իւր քոսոտ լափչինների ծուռ-ծուռ
կրքնկներին ու կտցին նայելով, ձեռքերը ետեւին
դրած՝ հպարտութեամբ քայլում: Իսկ «գեաղաները»
վրայ թափուած անմեղ զոհին, սարվազների նման
նրան քարշ էին տալիս դէպի դատարան...

Գ

Չոգն ընկել, կծպճան արեգակն այնպէս կիզում
էր, որ գլխին քեչի պէս խիտ մազ ունեցող բռին
էլ՝ գլուխը ստուերից հանելուն պէս քաջալի նման
խղատակը քորում, քուցին-քուցին էր անում:

«Ողորմածիկ» տատս մի ժամանակ զուր էր ինձ նախապաշարել թէ «Նալթէօքանից փչող քամին լըւիննական ուշաբի բերանից ա դուս գալիս, ընդուր էլ անհատ անպսկաս ա»: Ոչ մի կողմից հով չկար. վիշապն էլ էր բերանը փակել, չար դէն էլ: Եւ այն էր պատճառը, որ, երբ դատարանի շուրջը կիտուած համադիւզացիների խումբը, հովուի ետեւից ստուերը քաշուող հօտի նման, վաշխառուի ետեւից ներս քաշուեց, դուրսը՝ գիւղումն էլ մարդ չներևաց: Կտրները և բաշերը դուրս եկած բոլոր հանդիսատեսները նոյնպէս իրենց խրճիթներն էին քաշուել:

Իււղից դուրս էլ շունչ չէր նշմարուում: — Հընձի, փնջի փնացող, այգին ջրող և խուրձ կրող մարդ չկար, որովհետև սուրբ կիրակին, շնորհիւ Կ. գիւղի սրբակրօն հանգուցեալ տէր Մովսիսի աւանդի, խիստ պինդ էր պահուում... (ձևականապէս):

Գուրսը՝ բացի բելում ուտող մի կուռի գոմշից, աջ ու ձախ անկանոն ուղղութեամբ վզող ու բռնող ճանճերից և մի քանի անյագ չարթերից, ուրիշ կենդանու հետք էլ չէր նկատուում: —

Քիչ առաջ, իրենց սիրելի խուզուղների ու քուռակների հետ մեծ աղմուկով ու խիստ մաղալու հանաքներով՝ իրար բաշ կոծելով և իրար գնչի շրթերիկալէ աքացիներ զարկող վերջին խումբ աւանակներն էլ վազել, գոմերն էին թափուել: Երկնքի երեսին սաւառնող թռչուններն ևս, շողի, արևի ե-

րեսից փախել, ծառերի ճիւղերի արանքներն էին պրծել և կլափները բաց կալած՝ թւերով հով էին անում իրանց, էսկ մեր կուռին, չնայելով տապին, չնայելով՝ արևը գեպչելուն պէս գոմէշների ջուրը փախչելու, լողանալու սովորութեան, և չնայելով մէջքի խոցերը կտուտող այնքան արիւնարբու չարթերին ու արնոտած տեղերին վրաթափուած անթիւ ճանճերին, այնուամենայնիւ պինդ նստել էր կալի մէջտեղում ու պոչն անգամ չէր շարժում տեղից.

«Անյեզու Հայվանին» տարին տասներկու ամիս լծան տակը քաշած՝ այնքան քշել ու ծեծել էր անգուլթ չուլթչին, որ վրան էլ միս չէր մնացել: Մէջքի կաշին, ճապկի ճպատների անխիղճ հարուածները տակ, շերթ-շերթ վեր էր կացել ու լաշը վահրով լի խոցելով պատել: Նոյն դրութեան մէջ էին նաև սնգիրներն ու կոճերը, որոնց վրա ո՛չ միայն ճապկի այլ և դաժի ճպատներ էին փշրրտուել ու կաշին պլոկել, կարմիր միսը բաց արել,

Բայց աւելի սոսկալին գոմշի ուտուն էր: Լըծնահատ ուսը սամախեղդից ուռել, չորացել ճաքճքուել, բարբաղ էր եղել և ճաքերից արիւնը գնում, ճանթուերը դուրս էին թափուում: Ծեծուած, յոգնած ու տանջուած կենդանին, չնայելով գլխին ցցուած ահագին չախչախաւոր պոզերին, որոնցով մի ժամանակ նախրի մէջ ցուկերին անգամ հալածական էր դարձնում և ամուր ցանկապատերը շալակում

անցնում, այդիններն աւերում, այժմ չարթերից ու ճանճերից էլ անպաշտպան էր մնացել:

Սակայն, խեղճ կենդանուն կարծես թէ այդ դեռ բաւական չէր. յանկարծ տանից դուրս եկաւ բիրտ գիւղացին և ձեռի կոպալով չոր կոկոզներին մի քանի հարուած ևս հասցնելով, տեղից վեր կայցրեց, որ տանի իրիկնադէմին բարբադ ուսին նորից լուծը գնի...

— Տօ չբուլամիշ, սօ գլիլի լափած, էս արևի բախին ինչ ես էօլումդ հախ արել, վեր ընկել, հնչվան ես վեկաց, գնան ջուր լակի, էլի. գշերս լուծն լմ ուսին խու չեմ գնելու, — յանդիմանելով ասում էր չութչին և հալից ընկած լճկանի կոճերը կրկին ջարդելով, քշում էր դէպի ջուրը:

Կ. գիւղում հէնց այս չութչուէ և այն չարթերի դերն էին կատարում վաշխառուները, իսկ լրճկանի անվերջ տանջանքի մէջ հեծում էին բոլոր աղքատները, որոնցից մէկին արնաթաթախ վայր էին ձգել խաւար դատարանի շէմքում, իսկ երկսին-Միքէլին ու Մէջլումին խիստ ահաբեկել ցանկապատի ետևում:

— Տղան, վեր կաց կորչենք, մեզ էլ են դատարան քաշ տալու, — ահով պատած և քրտնած ճակատով Մէջլում ապին շշնջաց ընկերի ականջումը:

— Ըստեղ չեն. մեզ քաշ տուողնին ըուտտին սարն են կորել:

— Հաստատ գիտան, ո՞վ ասեց թէ նրանք սար են կորել, — յուսաբերուելով, հարցրեց Մէջլումը:

— Ես ինքս եմ տեհէլ. մինն ըրիկունը կորաւ, մինն էլ ըուտտոս, լուսածէգին:

— Էդ լաւ ա, հլէ էսօր էլա անդաճներս դինջ կմնայ, — յուսացին, բայց երկուսով մի առ ժամանակ դարձեալ սկսեցին նայել ու պահել դատարանի շէմքը:

Իսկ թէ ինչ էր կատարուում ռամիկների դատարանի ներսը, դեռ յայտնի չէր, միայն բոլոր սրահներում ու խրճիթներում ամենքի խօսակցութիւնը Պահրաման աղի բարբառոսութեան և Սաքնի տղի սրտածմիլկ հեծեճանքի մասին էր:

Հաւանական գուշակութիւններ էլ էր անում հանդիսատես ամբոխը:

— Խեղճ Սաքնի տղայ, ջլիզ հալից գցեցին, — ասում էին նրանցից ոմանք:

— Վալլահ, որ ապրի, մեճ բան կլնի:

— Ո՞վ գիպայ, կապրի, թէ չէ, շատ թափեցին:

— Թէ որ էլի չթակեն, կապրի:

— Հն, եթէ ներսն էլ քեօխվէն թակի, էլ ապրելու ումիդ չի մնալ նրանում:

— Հը՛մ, ըուանց թակիլու, աղի սիրտը շահիլու, նա ո՞նց կղիմանայ:

— Դրա պէս դատարանի (տանտուրի) տունն Աստօճ քանդի. կթակի, բաս ինչու ետուտտին շէմք չի կաղնիլ:

1001
2322

—Ի՛. Ի՛նչ, արդարի՛, դրա արդարութիւնն աբանսումն ա, աբանսումը. որտեղ աբասի ա՛ ժաժ գալի, դա էլ մաթրախը ձեռին էն դուլիցն ա գալի:

—Անպատճառ, թիւմանին հինգ շահի ըռուշաթ կառնի ու Սաքնի տղի մնացած կոկալն էլ գրլիին պրիշակ կանի:

—Սըթամ քիչ ենք տեհէլ. վայ աղքատի սև օրին...

Այս գուշակութիւնների միջոցին գառն տեսարանից Մէջլումն ու Միքէլը երեսները դարձնենելով, նորից թփի տակն էին քաշուել և շարունակում էին իրենց դարդ ու ցաւերը:

—Միքէլ, —հարցրեց ընկերը, —խելքդ ի՛նչ ա կտրում. եանի սա ապրուստ ա՛, որ մենք ապրում ենք:

—Ի՛. անտէր մնայ էսթաւուր ապրուստը, մըթամ մենք էլ ապրում ենք. Հա՛ գէ դժոխքի չարչարմունք ա, էլի, քաշըմ, չրջարւրմ ենք:

—Հա՛, գրոստ որ դժոխքի չրչարմունքում ենք, վայ մեզ:

—Մէջլում ջան. ես ասըմ եմ հալբաթ էս էլ ա Աստծու արած բան:

—Ո՞րը:

—Է՛ս որ, գող Գիգնի տղի պատառիցը եղրն ու մեղրը ծլծրում ա, մերն իսկի ցամաք էլ չի ճարւրմ:

—Վալլահ ի՛նչ ասեմ, Միքէլ ջան. էսթաւուր

ապրիլուցը ես մեռնիլն աւելի սալահ եմ տենըմ, քանց թէ ապրիլը. ի՛նչ կասես:

—Ե՞ս. ես խու քեզանից էլ մի երկու օր առաջ եմ սալահ տենըմ:

—Մ՛ի...

—Ասա՛ էլի. էլ ո՞ւր ես ալի անըմ ու պահըմ:

—Ի՞նչ ասեմ, սրտըմս մի մեծ դարդ ունեմ, թէ չէ...

—Թէ չէ ի՛նչ:

—Թէ չէ հմի վաղ ի մեռել, Հա՛...

—Էրեխէքդ կլեն դարդդ:

—Մ՛ֆարլիմ. էնդուր են ասել «մարդի դարդ», դարդ ունեցողը կիմանայ, է: Լաւ վրաբերիր. դարդս ջլբաց էրեխքս են: Ոչ հէր ունեմ, ոչ մէր, ոչ հասած տղայ, ոչ էլ մի օրտակից աղբէր, բարեկամ. վախըմ եմ մեռնեմ, երեխէքս մնան անօէր-անտիրական, թուխսը կորցրած ճուտերի նման սլսվալիս: Ի՞նչ կասես:

—Ի՞նչ ասեմ, աղպէր. ասածդ դիւզ ա. էս այամիս ինսանաթումըն էլ մրուաթ չի մնացել. քունոնցն էլ էնպէս կանեն, ինչ որ ուրիշներին են արել: Հէնց ոչ էլած գլուխդ վեղրիլը թէ չէ, եղանաւորը, չափարդ ա քանդիլու, քլնգաւորը պատդ:

—Է՛դպէս ա, Հա՛: Է՛... էլ խու չէն ասիլու թէ ըստոնց շինողն էլ մի օր տանջուել, չրչարուել ա իր եթիմների հմար. էլ խու չէն ասիլու թէ՛ մենք էլ ենք հողեղէն, մենք էլ ենք մեռնիլու...

— Ի՞նչ ես ասում. խի, աչքերի ըզաքին չի թամբազի տղայ Մուսնի էնդայդի խնամքով շինած տունը: Տեհար ոչ ոնց քարուքանդ արին ու պակումն էլ սխտոր ցանեցին:

— Հայգեղի Հն: Խեղճ Մուսին Մեռնելուցը ետը մի իշատակ, մի մինուճար ժառանգ թողեց, որ իր ծուխը ծխի, ընդուր էլ էնքան քէօխվի ու գզրի մաթրակի, դագանակի տակ գցիլ տուին, էնքան իր սհարին էլ, ուրիշի սհարին էլ կաղ ոտով կո՞ւ գլուկեցին, տանձի կոթ դառած շնքին խարջ ու դհար դրին, որ ողորմածիկ հողին հօրից եզը կէնտ իրեք տարի ապրեց: Ի՛. ես մենակ մեռնելուս օրը չեմ գիտրմ, թէ չէ մեր գեղի լենըւէխ գիլանոնց ժէնեքը վաղուց եմ հմբարել, Հն...

Ապագայի մասին այսպէս դուշակելուց յետոյ, աչքերը լցրեց և մի քանի կաթիլ արցունք գլորեց Մէջուճ ապին, որի կմաղք դարձած դէմքին ու կերպարանքին նայող կարեկիցն արդարև չէր կարող սառնասիրտ մնալ, չխղճալ և չարտասուել:

Ուրախ օր, առատ ու ցամաք աչք չունեցած երբէք, մեր աղքատ Հայ եղբայրը միշտ մերկ, կեանքի դառն հոգսերը կապարի բուռն նման բարձուած, ծանրացած մաշուած ուսերին, ամբողջ ընտանիքի հետ մի օր կիսակուշտ, տասն օր անօթի. սըքըթած ու քաղցած մնալուց գեղնադունել, բարակել, ցամաքել, տեղնուտեղը չոր ոսկոր էր դարձել: Նոյն

դրութեան մէջ նա շատ անգամ նոր հագուստ ունեցող ընկեր-հարևանի պատահելիս մայր մտած աչքերը ամօթխածութիւնից տափն էր կթում և մօտովն այնպէս անցնում, որ կարծես ինքն էլ չէր սիրտ անում իր վրայ նայել, ինքն էլ էր իր սիրտ մաշող կերպարանքից զոռել:

Հարստի սեղանից թափուած փշրանքները հաւաքող Աստուծոյ դառնադէտ աղքատ Մէջուճը, հարկն ու բեգիւտը քաշելուց յետոյ, ձեռին մնացած մի քանի կոպէկ մշակավարձն էլ կնոջ ու երեխանց վրայ անելով, ինքը դարձեալ մնում էր տկոյր, արևում այրուելիս, և կամ, ցրտում սքըթած վըր-վթալիս:

— Ես ջնու ու ջահաննամը, ոնց որ ըլի, եօլա կզնամ, թող հլէ օլլուշաղիս ձեռն ու ոտն էլա ծածկած մնայ, կնիկարմատ ա. խալիխ միջով ջուրը գընալիս ամօթու կչորանայ», — ասում էր նա:

Իսկ երբ հարևանները նկատում էին, թէ ինչո՞ւ նա զոնէ մի էժանագին, նոր կտակէ հալաւ չի առնում կուրծքը ծածկում, անձը մոռացած աղքատը խիստ վիրաւորուած և դառնութիւնով լի պատասխանում էր նրանց. «այ, աղպէր, այ ջանմ, որ ասրմ էք, ան, ախր ինչո՞վ առնեմ, ախր ինչի չէք դարդս ու ցաւերս իմանում:

Տօ տնաշիններ, պարտքերս իսկի թո՞ղում են վեկենամ վեր ընկած տեղիցը՞ս, որ առնեմ: Ա՛խ,

անխ. ընդուր են ասել թէ՛ կուշտը քաղցածին մանկը կբրբի, է: Եսանի ան ձեր խէրը շատ ըլի. էդ խի էք զհէ անդարդ խօսում, բա հլէ իմ սև սիրտը չի ուզում, որ մհետ էլ ես ետխէս նոր մանգամ:

Ա՛խ, ինչ անեմ, ինչ ասեմ նրանց, որ ինձ էս օրին, էս հային են հասցրել: Է՛հ փնռք ըլի Իրան, հալբաթ թէ իմ ճակատի գիրն էլ մի կոտրած ձեռք էսպէս ա զրել:

Այսպէս, արևի էրած ցրտի տարած Մէջլում ապին, մէջքը շարունակ կուացրած, ապրուտտի, աւելի պարտքեր վճարելու համար, հարուած ու բարակած շլինքը բեռը քաշող եզան նման միշտ ձգած՝ սրա նրա հողում այնքան հնձել, տակուիք էր հանել, և կամ մարագի, գոմ ու գհուկի պակեր էր հատել, ու «չոքի-պուկի» անելով հողն ու քարը ուսով կրել, դուրս տուել, որ ամբողջ մարմինը, այն արևումն ընկած կուռի գոմշի կոկոզների նման, պլուկուել, ջարդ էր դարձել: Նրա այդ օրին հասնելու պատճառն այն էր, որ իւր «չիլ ու չիփլախներին» սովից, ցաւից ու չոռից մի կերպ ազատի, մեծացնի, ապա սրան, նրան ծառայ տայ, որպէս զի նրանց բերած, վաստակած գոօշները գումարով երկար ժամանակ իւր ճնշուած ուսերին կապալի նման ծանրացած սև պարտքն ու հողսերը փոքր ինչ թեթևանցի, որպէս զի, կեանքի մէջ գոնէ մի երկու անգամ էլ ինքն ազատ շունչ քաշի, բայ-

ղուշ պարտքատէրերի երեսը չտեսնի: Սակայն, աչքը բաց, խեղճն այդ աննախանձելի նպատակին էլ չհասաւ:

— Միքէլ, քունըդ տարաւ, հա՛, — դարդոտ գուշակութիւններն ընդհատելով, Մէջլում ապին հարցրեց ննջող ընկերին, որը քաջալ գլուխն արդէն մի մամռոտած քարի վրայ վայր դրած՝ ննջում, նողում էր խղճացած:

— Տարաւ, հա՛, — փակ աչքերով և յոգնած ձայնով պատասխանեց նա:

— Վալլահ, հլէ լաւ արաւ, որ նունջդ տարաւ. բեղարած ես: Ես էլ գլուխս վեր դնեմ. դարդերնիս ասիլու, հատացնիլու դարդեր չեն, քիչ էլ հանդստանանք ու տեանանք էդուց ինչ ա զալու գլխներս, — քնիրակը քորելով ասաց Մէջլումն ու ինքն էլ թէքն ընկաւ չափարի տակի՞ն:

Մի քանի րոպէ անցած, երկուսն էլ շնչում էին հանդարդ ու խաղաղ, բայց անմեղ խաղաղութիւնը հետզհետէ խանգարուած էր ահաւոր երագներով, որոնց մէջ թուում էր թէ Ղահրաման աղէն կամ Գիզնի տղէն՝ դիւական կերպարանքով վրա են տալիս պարտատանջ աղէատներին:

Միքէլից բոլորովին բան չէր հասկացուած: նա լուռ շրթունքները մրմնջեցնում էր ու շամփրածի նման ուսերը վեր-վեր թռցնում, իսկ Մէջլում ապին երագում սարսափահար խօսում ու հարցնում էր ինքն իրեն:

— Զօր, — վայ թէ էն անօրէն անհոգին էգուց գայ ու ինձ էլ Սաքնի տղի օրը պցի: Վայ թէ չթողի հունձ գնամ ինձ համար...: Ա՛խ, եւրաբ ազատուիլու եմ էս անտէր պարտքերիցը՞ս, թէ հլէ, ջհուղի թորփաղն ընկածի պէս, ահը սրտըմս, մահը մտքըմս, սե գիլը ճակատիս, սհէ, էս հալիս էլ հոգն եմ մտնիլու: Զօր, Մի՛քէլ, Մի՛քէլ, արա մանմ չէս... Վեկաց, տօ, վեկաց փախչենք, հրէ դալիս ա, հրէ հրէ...

Այսպէս, հոգիառն աչքին երևեցած յուսահատ հիւանդի նման մըմնջացող Մէջլում ապին երևի դեռ էլի երկար կշարունակէր գէլը տալ, եթէ նրանցից մօտիկ տանձենու շուաքը շուտով վրաները չը ընկնէր ու հով ջններ:

Երկու վշտակիցները նոցից շնչեցին խաղաղ և անմեղ: Իեռ խաղաղ էր նաև գիւգական առնօտ դատարանի դուռը:

Գ

Դատարանը հողածածկ և ասիական պուօշաւոր սիւների վրայ հաստատուած սրահաւոր մի բնակարան էր գիւղի կեդրոնում, որ իբրև սեպհականութիւն, պատկանում էր տանուտէր Պետոյին:

Պետօն սկզբում չորբան էր, յետոյ տաւարի ու օջախարի գող, չարչի, գուքանչի, քեաղխուղա, վաշխառու և վերջը դարձաւ տանուտէր: Նա իբրև

մարդ՝ անգութ էր. իբրև քրիստոնիայ՝ անհաւատ էր. իբրև վաշխառու ագահ և անողորմ, իսկ իբրև դատաւոր անսահման անիրաւ և անարդար:

Տանուտէրութիւնից առաջ գիւղացիները նրան մի քանի յատուկ և յարմար մականուններ էին տուել: Նրան անուանում էին «Ջալըմ Պետօ, Ղոմփար, Իլլատամ, Իլլուէխ», և այլն: Եւ այն գիւլութեան շնորհիւ էր, որ նա իւր տան շուրջը գտնուող խեղճ ու նուազ գիւղացիներին ցուլի նման հարուածելով, վաղուց դուրս էր քշել իրենց խրճիթներից և տեղները գաւթել, իւր համար ընդարձակել ու ազատ ոտները մեկնել: Աճմարիտ է, գիւղի մէջ միւս վաշխառուներն էլ նրա չափ տեղ ունէին, սակայն Պետօյի տունն ու տեղը գիւղի աչքն էր: Յանկով շրջապատուած դատարանն իւր մէջքին առնող բարձրավանդակը նման էր մի գանգակատան, որտեղից, սակայն, մարդուս կոշտ ու խոսկանացած և կեանքի դառնութեամբ թունաւորուած սիրտը՝ յուսով ու քաղցրութեամբ լցնող զանգակի դողանջման, հնչման փոխարէն, ամէն Աստուծոյ (կիրակի) օր լըսուում էին՝ կռուի, հայհոյանքի, տուր ու դմփոցի, անէճք ու լացի և աղեխառն հառաչանքի ձայներ: Այնտեղ, այն սպանդանոցի պատերի տակ, միշտ տեսնում էիք՝ որբիկներից մէկին գրկած, միւսի թաթը խեղճ խեղճ բռնած և վերջիններին հաւի սկսվան ձագերի նման ետևիցն արած, օտքերը բոբիկ, ջլերը

բաց, անհանդերձ, արտասուքն աչքերին գիւղի այ-
րուն իւր սև սև օրերը լալիս և կամ աշնան տեր-
ևի պէս դեղնած, արիւնը ցամաքած ու կմաղք դար-
ձած գեղջուկին, որ կարծես մահուան անկողնից
հազիւ վերկացածի, կամ լծան տակ ջարդուած նիհար
լծկանի նման ոտքերն իրար զցելով, գալիս, անում
էր իւզ աղիողորմ գանդատը: Նրա կողքին աւելի
սրտաշարժ կերպարանքով կտեսնէիր կանգնած մի
ուրիշին, որը ձեռը ծոցին, աչքերը գետինը ձգած,
լուռ, արտասուքով էր միանջն բացատրում իւր հո-
ղին մաշող գարգն ու ցաւը և՛ արցունքներն անդա-
յար սահեցնելով այտերի վրայից, մորմոքւում էր ան-
վերջ: Այնտեղ, այն հրէշաւոր սրահի պատերի տակ
մի այլ տեսարան ևս էր բացուում դիտողի սուռջ:
Ըստ երևոյթին, բանտարկելու էին բերել նա և՛ բա-
ղուկները ետևներում կապած միքանի բիրդ հսկայ,
վայրենաբարոյ հովիւներ նախըջիններ, խողարածներ և
այլն, որոնցից առաջինները կոխ տալով մղկտող այ-
րիներից մէկի այդու ցանկապատը, կոտորեւ, փշրել
էին, նրա, տակը մասներով փորած և ուսով ջրած»
խնձորենին, քաղել, տարել էին և երբ նկատել էր
անգօր այրին՝ ծւացել, ճչացել ու անիծել ետևներից,
յետ էին դարձել և՛ ծեծել, և՛ ունեցած ձորձերը
պատռոտել, և՛ մագերը պոկ տուել ու դնացել...

Երկրորդն ու երրորդը հօտի միջից յափշտակել
էին միւս այրու սակաւաթիւ գառները և յոյսներն

իրենց ազդեցիկ և «խորովածափայ» ստացող աղա-
ների պաշտպանութեան վրայ դրած՝ մորթոտել, կե-
րել էին սառնորակ աղբիւրների ակունքների մօտ ու
վզերը հաստացրել ցուլի վրի պէս: Մնացածներից
չորրորդն ուժով աղջիկ էր փախցրել, հինգ և վեց-
երրորդը՝ շնութիւն արել և այլն, և՛, այս ամենին
պիտի դատէր Ղոմփար Պետօն իւր մինդալաւոր ըն-
կերակցների հետ, որոնք կաշառքի համար բայ-
ղուշի ձագերի նման Բէրանները միշտ բաց կալած էին
պահում:

Գատարան կոչուած բաւական ընդարձակ սե-
նեակի երկարութեամբ իրար զուգահեռաբար դրուած
էր երկու թախտ, որոնց մէջ տեղը գետեղուած
էր նաև մի քառանկիւնի սեղան և այդ սեղանին,
փափախները մի կողմ դրած, հպարտութեամբ շրջա-
պատել էին Պետօնի «կերընկեր մինդալաւորները»:
Վերևում ինքը Պետօն էր նստել իբրև նախագահ,
կողքին իւր զրագլը բեղալթին, որը նստածներից
աւելի ուստան էր երևում:

Վերջինս թուղթը, թանաքը և վրձուելի գործերն
առաջը հաւաքած, մի կողմից խորհրդաւոր կերպով թեր-
թերը շրջում էր, միւս կողմից կրկնակի բեղերը սրում:

— Ղալամի կոթը, բնի համար չփ տանող աղբ-
ուաւի պէս, եահա ըռխըմ, եահա բեղերը սղալըմ ա.
հալբաթ ճանկը գատ ա ընկել, շշնջալով նկատեցին
պատերի տակից:

Այս միջոցին Ղահրաման աղան տեղից վերկացաւ, նալչաւոր և կրունկները քերքերուած փոստալները ճռճռացնելով մօտեցաւ, մի բան փսփսաց տանուտէրի ականջում և սկսեց տէրոզորմէն նորից քաշել:

Մեղադրեալներին անասունների պէս քշել, արել էին գոմը, որի շէմքի առաջ երկու կողմից իբրև պահպան դադանակները ձեռներին կանգնած էին զգիր կամ չառուշ կոչուածները:

Գատարանի շէմքի երկու կողմը, պատատակերը և թախտերի ազատ տեղերը բռնած գանդատաւոր, վկայ և հանգիստես ամբոխն սպասում էր ժողովի բացուելուն—գատի սկսուելուն, իսկ գատաւորները սագերի նման քիթ քիթ դրած՝ դեռ քչփչում էին ծածուկ:

Սաքնի տղինն էր առաջին վճռելի գործը, որովհետև Ղահրաման աղան քաղաքավարութիւն էր բանեցրել ու պատուաւոր կերպով զգրից սկսած մինչև Պետօն կաշառել, այդ պատճառով նրա գործն էին առաջ ձգել, իսկ աղքատների գանգատին ըստ սովորութեան երևի դեռ ուշ պիտի հերթ հասնէր:

— Բռուողներդ: Սնւս, — վերջապէս քչփչոցին վերջ տալով, ձեռքը մտրակի կողմը մեկնելով, հրամայեց Պետօն:

— Չեզ չի ասը՞մ, էյ, ձէններդ, — ճիպոտը տըմտմբացնելով, գոմի դռնից դէպի գատարանի շէմքը նետուելով, սաստեց նաև սղա գզիրը:

— Խօսողն ըշտրավի տակ կրնգնի, — կրկնեց տանուտէրը:

Լուսթիւնը տիրեց: Գատաւորները փքուած նստեցին և բեղլու գրադիւն սկսեց շեշտելով կարգալ Ղահրաման աղի բողոքը:

« Կ. գեղջ հաստրակութեան պ. տանուտէր պարեծնուեց և արդար դատաւորներին՝ Ղահրաման աղա հովրուզովից

Գանդատ.

Սրանով պատիւ ունիմ խնդրել արդար դատաւորներիցդ, որ Սաքնի տղայ Սահակից իմ հալալ քրտինք տասը մանէթը, որն որ նա վեր ա կալել բարաթով, իւր շտրափով շահ ու շալակովն առնէք ու տաք ինձ: Եւ էլ, գակունի գօրութիւնով իրան արժանի պատիճը տաք՝ ինձ հուջաթ ու անպատիւ անելու և էլ ուշունց տալու համար: Սրա հետ մատուցանըմ եմ ձեր պարեծննդութեանը նրա տուած բարաթը և էլ անպատուութեան վկայ եմ բերում ընախափ տղայ Սաքոյին, Մինասանց Թանինին և Աթինի տղայ Ուռուստամին»:

1892 ամի 15-ին յուլիսի.

— Չատ լաւ, բարաթն էլ կարդա, ասաց տուգիայ Ղիտրին:

«1891 ամի 15-ին յունիսի, բարաթ տաս մանէթի.

«Ես ՚ի ներքոյ սորին ըստորակիրեալ Սաքինանց Սաքնի տղայ Սահակս Ղահրաման աղա Նուրուզովից մի տարէն ժամանակի վեր առի և պարտեմ, տասը մանէթ նաղդ արծաթ դրամ, ամսական իրեք աբասի շահով, և էրկու օրէն հնձով: Փամանակը լըրանալուն պէս եթէ հակառակեմ, չտամ և դիւանի գցեմ, օրէնքով պատճւեմ և մէկին էրկու էլ առանց այլ և այլութեան ըշտրափ տամ:

Սահակ Սաքինով

Վկայ եմ Կարապետ Թաթոսով

Վկայ եմ Ռահան Մարանով,

Վկայ եմ Ղուկաս Քաչալով:»

—Է՛հ շատ բարի, իմացանք: ^{Ասահակ} Սաքինովին կանչեցէք, թող առաջ գայ, —բարաթի ընթերցումից յետոյ հրամայեցին դատաւորները:

—Սահակ Սաքինով, —թղթին նայելով և ամբօխին դառնալով, կրկնեց բեղալթին:

Ջարդուած փշրուած, ու առնաթաթախ Սաքնի տղին գգիւրները հրելով ու շտապեցնելով բերին մէջ տեղը կանգնեցրին:

—Մրա, ա հարամձագա, էս մարդի փողերը ինձ չես տալի, ինձ ես չարացնում, որ ըսէիմուէիդ գղըմ ա, —մանր աչքերը, խոռոջից դուրս նայող մկռօշի աչքերի նման ճպճպացնելով, հարցրեց Ղիտրին:

—Ինդուր, որ տըւէլ եմ, — պատասխանեց նա...

—Հիւշտ, է՛յ, բա էս բարաթն ինչ ասըմա, որ ասըմ ես արեւել եմ, —թուղթը ցոյց տալով, նրկատեց բեղալթին:

—Գիտըմ չեմ, է՛գ բարաթին ես սէտ (տեղիակ) չեմ, — աւելացրեց ^{Ասահակ} Սաքնի, որի այնքան համարձակ պատասխանելը բաւական զարմանք էր պատճառում հանդիսականներին:

—Պըի, ա՛րա, տենըմ է՛ք:

—Ջանին հասել ա, է, —կրկին լսում էր ամբօխի մեջից:

—Ի՛նչ ես ասը՞մ. ո՛նց թէ սէտ չես. հը՞, բա տակին ձեռք քաշած վկաներն ինչ կասեն, գրո՞ղն ինչ կասի, —կրկնեց բեղալթին:

—Հա՛, դբա ահիցն ամեն բան կասեն, դօրթ ա:

—Ձէնդ կտրի՛, հարամ թողխում, երբոր բարաթ կայ, վկայք կան, դու իրաւունք չունես խօսալու, —մտրակին ձեռն անելով, լուեցրեց Պէտոն:

—Իլի սաղ կողք ունի, է. ինդըրմ եմ կանչէք վկաներին, —վիրաւորուած հայեացքով որսին նայելով, պահանջեց Ղահրամանը և սկսեց տէրոզորմէն ձգել շուտ-շուտ:

—Սարգիս Թաթոսով, Ռահան Մարանով, և՛ ը՛... Ղուկաս Քաչալով, ըստի՛ համեցէք, —ազգանունները կարդալով, հրաւիրեց գրագիր բեղալթին և սկսեց երեսներին ժպտալ:

Սկսուեց հարց ու փորձը:

— Տեսէ՞ք, գրնուտ պէտքա խօսաք, ա՛յ, — խար-
դախ նայուածքով նախազգուշացրեց Ղետորին:

— Հա՛, հրաման քեզ, գրուտ, սո՛ւտն ինչ ա, —
պատասխանեցին նրանք:

— Էս, բարաթը Սաքնի տղայ Սահակն ա գրել
տուել, չէ՛:

— Հրաման քեզ, տիրացու Թաթնին գրել տուեց:

— Հու տե՛հաք ձեր աչքովը:

— Հրաման քեզ, բար տեհած չյնենք հոգին-
ներիս մեղք կանե՛նք, — վկայեցին երեքն իմիասին,
որոնք իւրաքանչիւր խօսք արտասանելիս ուղիղ դա-
տաւորների աչք ու յօնքին էին նայում՝ մօլլից
դաս առած խոնարհ մոնթերի նման:

— Լաւ, իմացանք, դուք դուրս գնացէ՛ք, — հը-
րամայեց Ղետորին, իսկ Ղաճրամանը փսփոսաց տա-
նուտէրի ականջում և ապա բարձր ձայնով ասաց:

— Պարտն դատաւորներ, խնդրում եմ տիրացու
Թաթնին էլ հարց ու փորձ անէ՛ք, որն որ էդ բա-
րաթը հէնց հանիս ինքն իր ձեռովն ա գրել:

— Հա՛, արի, — ամբոխի մէջ տիրացուին որոնե-
լով, ասաց տանուտէրը:

— Համեցէ՛ք, տիրացու, քու վկայութիւնն աւե-
լի ա հարկաւոր. ես վաղուց գիտամ, որ դու զիւզ
խօսող մարդ ես, — ժպիտը թաղցնելով, սիրտը շահեց
Ղետորին և յառաջ դալուն պէս՝ առաջարկեց բարաթը:

— Առ, տիրացու, առ մի կարգայ, տես ո՛ւմ ձե-
ռացադիրն ա:

— Ի՛րանն ա, ո՛ւմը պտի լինի, ինքն իր ձեռա-
ցադիրը ճնանջըմ չի՛, — աւելացրեց բէղալթի գրագիրը:

Տիրացուն ժպիտն երեսին, կաղ ատփօկատի պէս
մօտենալով սեղանին, ակնոցները սարքելով կոպալ
քթին, առաւ թուղթը և մօտեցնելով աչքերին, քու-
պառաւի պէս փոքր ինչ պշպօշալուց յետոյ, իւր
խորը գրաբարին դու տալով, վկայեյ հպատակօրէն.
«Պատիւ ունիմ խորապար վկայապանելոյ ձերդ պա-
րեծննդութեան գճշմարտապէսն թէ՛՝ զայլս բա-
րաթս վասն զանգրագիտութեան և զխնդրանացն՝
առ զային զվկայիցն զյառաջ գքան զմի գամի զըզ-
րեալ եմ զես զիմս զսեփական ձեռուքս և զիտեմ, որ
Սահակ Սաքինովն պարտ ա...»:

— Զատ լաւ, հէնց էդպէս ա, որ կայ. դու էլ գը-
նա, — մեծ բաւականութեամբ պատասխանեցին դատա-
ւորները:

Այս վկայութիւնների ժամանակ Ղահրաման ա-
ղէն ինքնաբաւականութեամբ լցուած, գիշակերի յաղ-
թական աչքերով էր նայում իւր որսին, իսկ խեղճ
Սաքնի տղէն, համարձակութիւնը կոտորուած, գէ-
րայի ճանկերից աղատուած, բաց սաստիկ կտցահար
եղած ճուտի նման կուչ էր եկել, ու, ձեռքերը խա-
չած, վախկոտ և անհամարձակ աչքերով էր նայում
այն սեղանին, որի վրայ բէղալթի գրագիրը՝ ծնօթը

Տուած, ոտը ոտովը ձգած և փքուած, փիլիսօփայի նման ճգճգացնում էր իւր արիւնտոտ գրիչը:

Յուսահատ Սահակի գրութիւնն ու տեսարանը Հետզհետէ աւելի ևս սգալի և անտանելի էր դառնում: Գատարանը նրա համար կարծես դազանների ոռնոցով լի գիշերային անապատ էր դարձել, ուր լինեղճ աղքատն այնքան ուժասպառ էր եղել, ահաւորուել, հալից ընկել, որ իւր այնքան դառն ակնուօֆը չէր կարողանում լսելի անել: Թէպէտ դատարանը լիքն էր և շատերը խղճում, մինչև իսկ արտասուում էին թագուն, բայց նրա օգտին մի խօսք, օգնութեան մի թեթև շարժում անգամ անել չէին կարողանում, որովհետև նրանց վրայ սարսափ էին տարածել որքան վաշխառուները և գօրաւոր աղաները, նոյնքան էլ տգէտ և կաշառակեր, անարդար դատաւորները:

Բայց թւում էր, թէ ստախօսութիւնը, ակամայ սուտ վկայութիւնն ամենից աւելի խղճահարում էր և անհանգիստ անում երեք ռամիկ վկաներին, որոնք տխուր, տրաում նստիլ էին դուրսը և ձեռքներով ճակատները ճնշած՝ մտածում էին խորը և երբեմն ընդհատելով լուութիւնը, կամաց քչփչում. «այ տղա, էս ինչ արինք, ամօթ մեզ համար. ինչ ջուղաբ ենք տալու Աստուծոյ վերջի դասաստանի օրը,» — ասում էր մինը, իսկ միւսը պատասխանում էր. «ինչ անենք, դրանց հոգին հուրը մաշի, Աստօճ գիտումէի, որ դրանք մեզանում հոգի ու հաւատ չեն թողել...»:

Անխիղճ էին միայն Ղահրաման աղէն, Գիգինի տղէն... բէղալթի գրագիրը, Թաթին և Պէտօն ու Ղիտրին. նրանց համար այդպիսի տեսարաններն ու անգթութիւններն այնքան սովորական էին, որքան մսագործի համար սպանդանոցն ու մորթելու անասունները: Նրանք դեռ ծիծաղում էլ էին ու հանաքներ անում այն սրտաճմլիկ վայրկենին, երբ հարաքաթից ընկած Սաքնի տղէն ոտքի վրայ էլ կանգնել չէր կարողանում:

Սակայն, ինչ կարելի էր պահանջել մանաւանդ բէղալթի գրագրներից և Թաթոսների նման անձինքներից, որոնք աւելի մեծ չարիք են գիւղացոց համար, քան թէ վաշխառուներն ու աւագակները: Այդպիսիներն են ռամիկ ժողովրդի անքուն ցեցերը. դրանք են անգրագէտ ամբօխի մէջ գրում ու կազմում ամեն տեսակի ապօրինի և կեղծ բարաթներ, սանաթներ ու համախօսականներ, և, հրէշաւոր պայմանագրեր, որոնց կամ անտեղեակ են լինում աղքատները և կամ «գրի սեն ու սիպտակը» չիմանալով, ստորագրում ու վերջը տուժում, տուղանքների, դաւի-դառաբանների տակ ընկնելով, հեծում, հիւժւում ու ծեծւում և ստրուկի նման այս և այն վաշխառուի տանն ու դրանք ծառայելով, կեանքները մաշում ու իորտակւում են անվերջ և անհետք:

Գիւղում անդի ունեցող վայրենի կռիւները, ծեծը, գողութիւնները, բամբասանքը, մատնութիւնը և

մանաւանդ անբարոյականութիւնը տարածողը վերո-
 չիշեալ անձինքն են: Նրանց ձեռքովն են կատար-
 ւում աղքատներին քայքայող ու աւերող կաշառակե-
 րութիւնները, թալանել, կողոպտել, զոմերից ապ-
 րանքը քշել, տանելը դէգերը կրակելը, վաղները
 կտրելը և մարդասպանութիւններն ու սուտ վկայու-
 թիւնները: Նրանք են, որ դիւղում ո՛չ ցանում են ոչ
 հնձում, այլ աղքատներին կեղեքելով գիշակեր թրու-
 չունների պէս ապրում են: Նրանք նման են պիճակ
 կամ շանաճանճ կոչուած խայթոցաւոր միջատներին,
 որոնք միշտ ուրիշի բնից ու փեթակից են մեզը տա-
 նում իրենց համար:

Այսպէս, կարկտից, երաշտից և բնութեան այլ և
 այլ պատահարներից բացի, այդ հանդամանքներն են
 պատճառը, որ, չնայելով գեղջուկների անդուլ աշ-
 խատանքներին ու չարչարմո՞ւնքներին, այնուամենայ-
 նիւ, նրանց մեծագոյն մասն աղքատ է և մինչև
 կոկորդը պարտքերի մէջ խրուած: Այդպիսի, թշուառու-
 թիւններն էին մերկայցրել նաև Սաքնանց Սահակին,
 որին վերակրած բարաթը նոյնպէս կեղծ էր: Գրողը
 թաթին էր, վկաները Նովրուզեանի պարտատէրերը,
 որոնք վիզներին բարձուած ծանր-ծանր պարտքերի
 անժամանակ պահանջուելուց, ծեծ ու քէօթակի և
 տուգանքների համար նորանոր պարտքեր անելու,
 կարճ՝ վաշխառուի ահից Աստուծուն էլ մոռա-
 ցած, ընկերը-հարուանին էլ, եկել, ալամայ վկա-

լում էին թէ բարաթն իրենց ներկայութեամբ է
 զրուած...

Այդ վկայութիւնից անցել էր երկու ժամ: Սաք-
 նի տղէն ձեռը ծոցին, շամփուրը շարուած կմազքի
 պէս, դեռ կանգնած էր: Բէզալթին դեռ իւր «ղա-
 լամի» ճգճոցով նրա արգէն մաշուած սիրտը խո-
 ցոտելով, գրում, ջնջում, արտագրում էր, իսկ Պէտօն,
 Ղիտրին, Աքէլն ու Մուկուչը Նովրուզովի հետ միա-
 սին խիստ մասլահաթի մէջ էին:

— Հը՞, ա՛ղա, — աչք ու յօնքով նշան անելով,
 հարցնում էր Ղիտրին:

— Անպատճառ. պակաս բան չեմ թողալ, դուք
 բաններդ տեսէք, — պատասխանում էր նա:

— Անծուխ կրակ կունենաս, զինի, ճուտ, ճիւ, զմտ,
 հարցնում, կրկնում էին դատաւորները և բեխները
 սրում, իսկ Սաքնի տղէն՝ դառնագունած, արտա-
 սուքի կաթիլներն այտերին, աղերսալից հայեացքով
 շէմքին նայելով մէկ-մէկ, մրմնջում էր դժ-
 գոհ:

— Ա՛խ, Գի՛քօ, Գի՛քօ, եարաբ ս՛ւր ես, որ ինձ
 չհասար: Ա՛խ. ընչի՛ չես իմանըմ, որ բերանս փա-
 կել՝ անլիզու հայփան են շինել, թողըմ չես, թէ հլէ
 գանգատս էլա անեմ, խալխն իմանան, որ սիրտս հո-
 վանայ ու եղոյ տունս քանդեն: Ա՛խ, ա՛ն ա՛ն-ա՛ն,
 խորը հառաչանքով ասում էր խեղճն ու կարծես
 անյոյս մտքերի ծովն ընկնում անվերջ:

— Հը՞. Բնչ ա, դէլն ես տալիս, — կողքին հրե-
լով և դատաւորներին նայելով, նկատեց գզիրը:

— Ոնչիչ, երբոր խրատուի, էլ իսկի դէլը չի տալ,
վրաբերեց Ղիտրին և դառնալով գրագրին, շտա-
պեցրեց, — պրծար ո՛չ, այ, ինչ կամաց էս գրըմ, պըր-
ծի՛ր, թէ՛գ արա, գիտես ոչ, որ կործ շատ ունենք,
մենակ էգ խու չի...

Գրագիրը, բէղալթին սրած, գըջի ճգճոցն ա-
րագացնելով, մի քանի ըոպէից յետոյ գըիչն ականջի
յետևը դըրեց և ըոլոր հանդիսականների առաջ կար-
դաց հեաւեալ սովորական արձանագրութիւնն ու
վճիւր:

Արձանակիրութին..

Մենք ի ներքոյ ստորակիրեալ կ. գեղի շինա-
կան դատաւորներս, նախակալութեամբ մեր օբչեստի
տանուտէրի, լսեցինք պարոն Ղահրաման աղա Նով-
րաուզովի արդար գանգատը՝ վերապերեալ Սահակ
Սաքինովի տասը մանէթի բարաթին: — Ղահրաման
աղա Նովրուզովը գանգատըմ ա, թէ Սահակ Սաքի-
նովը իրանից մի տարէն ժամանակի վերցրել ա ի-
րան շահովը տասը մանէթ արծաթ փող, և, հըմի՛
ո՛չ միան չի տալի, այլե՛ ես փախչըմ տապ ա անըմ,
եա թէ չէ, ուշունց տալով ուրանըմ ա իրան սե-
պական պարտքը: Այիս գանգատի հետ միասի, ա-
դէն ցոյից տըւեց դագաւորներիս այիս առցանակի-
րութեան հետ կարւած բարաթը:

« Կանչեցինք Սահակ Սաքինովին, բարաթը կի-
րող տիրացու Թաթնին և վկայքեր՝ Թաթոսովին,
Մարանովին և Քաչալովին: Սահակ Սաքինովը ու-
րացաւ, իսրկ, կիրողն ու վկայքները հաստատեցին,
որ նա սուտ ա խօսըմ, ուրանըմ ա:

Այիս հիման վրայ, և սուրբ օրէնքի հըմաճայն
վճուեցենք: —

Վ ճ ի ու

Որովհետով Սահակ Սաքինովը սուրբ օրէն-
քին հակառակ ա վարւել, ի լրանալ ժըմանակին չի
տըւել, դրա համար Ղահրաման աղին պէտքա վճա-
րի տասը մանէթն իրան շահովը, որ կանի տասնը-
վեց մանէթ: Գարծիալ, մէկին էրկու ջարմէն
քսան մանէթ, և էլ՝ աղին ուշունց տալու
համար շինական դատարանի օգտին հինգ մանէթ
ջարմա, և էլ, գարծիալ, էրկու օրէն չարած հնճի
փոխանակ օրական մի մի մանէթ, որնըր աղէն նը-
րա պատճառի ուրիշ մշակի ա տըւել, և էլ գար-
ծիալ, չորս օր տուն գցել (բանտարկել), որ չիմ մի-
ասի կանի՛ չորս թուման ու իրեք մանէթ և չորս
օր: Պայից, որովհետով Սահակ Սաքինովը նաղգ-
փող չունի, այիս պատճառի վճըմ ենք, որ Ղահ-
րաման աղէն նրա էրկու եղներից որնըր հաւանի,
քսան մանէթի դոլա վեկալնի, իսրկ՝ մնացած մի
թուման և ութը մանէթին էլ՝ երեք օրավար հո-
ղերիցը, նմանապէս որը հաւանի, գալօկ վեկալնի,
ու, հինգ տարի իրեսը վեկալնելուց եղը, եթէ Սա-
հակը կարենայ տասնութ մանէթն իրան շահ ու
շալակովը տայ, հողը եղ ստանայ»:

Այս դատավճիռը կարդալուց յետոյ, Սահակը իրան կորցրեց, շփոթուեց ու մնաց ապշած. բայց չանկարճ ուշքի ու սրտի գալով, աղաղակեց:

— Ես իմ գանգատը հըլա արել չեմ, թողեցիք ոչ թէ անեմ, թողէք անեմ, ետոյ ինչ ուզըմ էք. դուք էլ էն արէք...

— Սո՛ւս:

— Թողէք անեմ, խնդրըմ եմ...

— Լիլ չի՛. ասելու, խօսալու իրաւունք չունես, քու տեղը՝ բարաթն ու վիաներն ասել, պրծել են:

— Սիրտս կրակւել, հողիս վառւել ա. թողէք, թէ Աստօժ կսիրէք:

— Լիլ չի՛, — ձեռները բերանին լնելով, կրկնում էին գգիւրները:

— Քեօխւ՛մ, — աղաչում էր Սահակը:

— Ամմենե՛ին, ինչ որ գրւել ա, փոխւիլ չի, պէտքա տաս, ջանդ դո՛ւս դայ, որ խրատես, քու թայ ու թիւշը ճնանչես, — Պիղատոսի նման վճռապէս պատասխանեց Պետօն:

Սահակն այնուհետև, չնայելով իւր ծեծուած մարմնի հեռող ուռուցքներին, հանգած ու հատած ջանին, չնայելով դատաւորների սաստելուն և դղիրների վայրենաբար բամփելուն ու դէս, դէն ձգելուն, այնուամենայնիւ, գայերի մէջ ընկած կենդանու նման սկսեց բղղալ, բառանչել ու բողոքել Աստուծուն:

— Աստօժ, քեասիբի Աստօժ, քեզ եմ կանչըմ, որտեղ ես. որ սարը, որ քոլն ա առաջդ փակել իմ բաղդիցը, որ էս անիրաւ, էս ջհուդի անօրէն դատաստանը տեսըմ չես: Ասենք թէ սրանք են ուրանըմ կեազանի ահից, դու խու ահ չունես, դու խու վկայ ես, որ տասը տարուց առաջ պարտք արած տասը մանէթին իրեք հարիւր ու քառասուն մանէթ (340 ր.) մենակ շահ են առել ինձանից. դու խու վկայ ես, որ տունս քանդող, էրեխանցս բերնի թիքէն խլող Պահրաման աղին ես բարաթ չեմ տուել, պարտքս ու բորջս հէրուանի եմ տըւել, վերջացրել: Ա՛խ. բա խի չես էդ բացը տեղիցը եա մի քար եա մի կարկուտ գցըմ գլխին. խի ես ատամնին տունտ գիլի ատամների պէս սրել ու ջաններիս արել, միսներս քրքրիլ տալի: Իս ինչ ա իմ հալը, տնւր էլի գլխներին, էլ ընչի՛ համար են շանթերդ ու կեծակնիդ, որ ինձ ազատութիւն չկայ... — կրակուած սրտով բողոքում էր Սահակը, բայց ի գուր, լսող չկար, «Աստուած բարձր էր, թագաւորը հեռու»:

Սահակին մտրակի ու ճիպոտների շրջակոցների տակ տարան, նորից բատարկեցին հոտած գոմի մէջ. իսկ նրա հոդն ու սիրելի եղը տուին հզօրին... որի սարսափից այնքան խիստ երազահար էին լինում նաև Միքէլն ու Մէջլում ապին:

Ե

Չատ և շարունակ լծուող ու ծեծուող լծկանք երբ յոգնում է և զիտէ, որ նորից պիտի լծուի, տիրոջ բարբառօսութիւնից ազատուելու մտքով հանդից հեռանում, մտնում է մոլուտների ու ժախուռտների մէջ՝ մի տեղ նստում, պոչն անշարժ, գլուխը տասփին դրած՝ սուս ու փուս թագ է կենում: Բայց վայր ելելի, տարել է խեղճ կենդանուն, երբ բիրդ տէրը գտնում է նրան. էլ փայտ, էլ ճիպոտ ու ձող չի մնում, ճանկն ընկած ամեն իր փշրտում է վրան և, հայհոյելով ու ծեծելով, տանում, նորից լծան տակն է քաշում ու կորցրած ժամերի փոխարէնն այնքան է քշում, որ «անլեզու հայկանը» շատ անգամ կամ ոտը դէմ է տալիս ձիպոտներէ հարուածների տակ օձի պէս խորխահան լինում, կամ ծանրութեան տակ վայր է ընկնելով, սկսում է աղիողորմ գոռգոռալ և կամ ուժասպառ ճաքում ու տրաքում, ազատում նրանից:

Ճիշտ այդ լծկանի օրումն էր նաև Մէջում ապին: Նա, լծնափախ տուող եզան նման, շատ անգամ երեկոյեան ուշ տուն դառնալով, իսկ առաւօտեան վաղ, ժամանակից էլ շատ վաղ զարթնելով, պարտքատիրոջ երեսից անգաղար փախուստ էր տալիս, որպէս զի ժամանակ գտնի, մէջէմէջ էլ իւր խղճուկ գործերից դոնէ մինն ու մինն ուղղի:

Բայց աւանդ: «Խեղճն ահը քաշեց, մահը տեհաւ»: Չափարի տակից տուն դառնալով, բահն ու թին առաւ ու մինչև կէս գիշերն սկսեց իւր կալը տաշել, աղբը քերել ու մաքրել, ուստի խիստ ուշ քնեց նա: Առաւօտեան յանկարծ արթնանալով տեսաւ, որ լոյսը ծագել է, իսկ ինքը քնով է ընկել:

— Վա՛շ, քու գեարդանդ կոտրի, Սարգիւլ, ասենք ես ջարդուած էի, քնով հընցայ, բա դո՛ւ ինչ բանի էիր, որ վեր չկացրիր: Վա՛շ. էն անիրաւը բրաւուրդ պտի անիլ, հա՛, — գուշակեց նա և, ահը սրտումը, մահը մտքումը, հարաքեաթ արաւ, տրեխները մի կերպ ոտներն առաւ, պաշարը — ճաթի երկու չոր հաց, Սարգիւլի շնորհիւ դռներից մուրած մի ճուղի քացախ և մի քանի կէռիք սխտոր գուրդին ածեց և, հէնց ուսը ձգած, մանդաղն առլով ուղում էր վախվխելով գուլիը սողխաղքից հանել ու տպտապ անելով դէպի իւր գարու արտը ուղղուել, յանկարծ թմբի գլխից մի գոռ ձայն սարսափեցնելով, լետ դարձրեց նրան:

Մէջում ապին, կամաց, կրիայի նման, գլուխը ներս տարաւ կրկին և կարկտից հարուած ստացած ծերունու նման, մէջքը բռնած խիստ նեղսրտութեամբ և լքացած բացականչեց:

— Օ՛վ — վէ, քու ձէնն Ասոօժ կտրի, հա՛. մէջքըս ինի կոտրեցիր: Օ՛վ — վէ. ինչ թէ եաղու ըլած գարիս կձղէց, կորաւ, փչացաւ: Վա՛շ...

Թմբի գլխի բայրուշը Ղահրաման աղէն էր գարձեալ: Նա, հպարտ, հպարտ, ձեռները ետևին էր դրել և, անգութի սև կերպարանքով, առուիցը ջուր խմող Գառին նայող ու մեղադրող գայլի պէս նայում էր դէպի խրճիթը և կանչում դաժան դաժան:

— Սարգիւլ, այ աղճի, Սարգիւլ...

Սարգիւլը, որ գորակն ուսին ջրից էր գալիս, կանգնեց և ձեռով նշան տուեց:

— Աղճի Մէջլըմն ըրիկունին իմացել ամ, որ էս շաբաթ պարտքի շահըմը մեզ համար պտի հնձի:

Զիսուկան Սարգիւլը ձեռքի տատանումով հասկացրեց, թէ չգիտեմ:

— Աղճի ինչ ես չանչիդ անըմ, գնա, ասա աղէն ասըմ ա ոչ մի տեղով դրադ չլսես, մեզ համար պէտք ա հնձես, — հրամայեց նա:

— Միսակ ջան, Միսակ, արի էն որդամեռին ասա. լաւ, կ'ստեմ, ամա գիտամ ոչ տանն ա հլա, թէ ոչ:

Խեղճ կինը շատ լաւ գիտէր, որ իւր ամուսինը երկիւղից թագ է կացել խրճթում, բայց «գիտամ ոչ տանն ա, թէ ոչ»-ով ուզում էր մի կերպ ժամանակ վաստակել, որպէս զի նա կարողանայ սողալ՝ մի հընարով այդ օրն իրենց բանին գնալ: Բայց պատանին երբ Սարգիւլի խօսքը նրա չիսկանութեան պատճառով հաղորդեց վաշխառուին, նա այնպէս հեր-

ստեց, որ ուզում էր թէ թմբի գլխի բոլոր քարերը կարկտի պէս գլխներին թափի:

— Աղճի, ան լաչառ. ան անդգամ, բա ո՞ր ջհաննամին ա քեզանով, որ դիւբանդով (թարգմանով) էլ անըմ ես թէ՛ «գիդամ ոչ տանն ան, թէ, ոչ». գընան, ասա դուս դայ, թէ չէ, կը գամ էդ գորտան բիւն կովալնիդ էլ գլխներիդ փուլ կաճեմ, — սպառնաց նա:

Խեղճ կինը երկիւղից զէրա տեսած հաւի պէս, թեւերն իրան քաշած մի կերպ տուն մտաւ անիծելով:

— Վայ քու մարուածին Աստօծ կտրի, հն. էս խեղճ ու նաչարը սաղ շաբաթը որ քեզ համար դայ, բա մերը՞, — ասաց նա և կուժն ուսից իջեցնելուց յետոյ, նայելով շուարած մարդուն, յայտնեց նրան. «Ինչ ես մէջքդ բռնել, մնացել կաղնած. նրա գլուխը թաղեմ հրէ եկել, էն վիրււը գրողի պէս կաղնել, հեռանըմ չի, հրէ...»

— Բա ինչ անեմ, ան կնիկ, ճար չիայ, գարուս պատառը կձղըմ ա ախր: Հը՞ ասա է՞. թորեներ, մրտնեմ, թէ ոնց անեմ:

— Վայ թէ...

— Էդ գժար ա, հն. որ գտնի, ինձ էլ Սաքնի աղի օրը կգցի, — երկիւղով պատասխանեց Մէջլումը:

— Բա ոնց անեմ, գլուխս ո՞ր քարին, ո՞ր քրիւն տամ, — շուրած կրկում էր նա, իսկ վաշխառուն,

ոտները գետինը թակելով, այնպէս էր թնդում, որ խրճթի օձօրքը շարժւում էր գլխներին:

— Մէջըմ, Մէջըմ, այ քեօփայօղլի, այ հայվան, այ իթօղլի, դուս արի, թէ չէ գալիս եմ կոկալդ քարուքանդ անեմ գլխիդ: Սարգիւ, Սարգիւ, այ զանջղ, Սարգիւ, — շարունակում էր նա և մէկին կամ միւսին կանչելով, լպիրշ և ընտրովի հայհօյանքներով, դազանակն առած, կամաց-կամաց իջնում գէպի խրճթը:

— Այ մարդ, նրա որդիքը թաղեմ, հրէ կեազան դառած գալիս ա, դուս գնան, ասա գալիս եմ, ասա շորերս կենըմ էի, եա մի ուրիշ մըհանայ արա, եկաւ, դուս գնան, — գողգողալով խորհուրդ էր տալիս զափուանի գոյն ստացած կինը:

— Հան, վայիս մարդ ա, Սարգիւ, շատ լնա ես ասըմ, էլ տապ անիլու հընար չկայ, դուս գնամ, ասեմ, էն զահրումար հունձը տամ, մնայ գլխներին եադու դառած թաղարուկէս գարին, ընէլ՝ բողաղներիցս եզ կըքաշենք, բալքի գլխներիցս ըռադ անենք, պըծնենք էզ հողին հուրը մաշածիցը...

Կնոջ խորհրդին անսալով, Մէջըմ ապին սըրտնեղութիւնից արդէն պատի տակ շպրտած գուզին ու մանգաղը կրկին վեր առաւ և խրճթից դուրս գալով, շտապեց գէպի վաշխառուն:

— Արան, տօ հարամթօխում, տօ անխմախ հէյվարան, որ կանչըմ եմ խի չես գալի, տենըմ ես էս դազա-

նակը. հու չես ուզըմ Սաքնի տղի պէս քեզ էլ գոմն անիլ տամ...

— Աստօժ ոչ անի, սողայ ջան, ես քու խօսքը ոնց տափը կը գցեմ, որ դու ինձանից նեղանաս, տըրլուր էի, լանթերս չուելն իրար անիլ տուի, ուշացայ մքիչ... Ի՞նչ ես հրամարմ, — ասաց Մէջըմ ապին:

— Չուն ու քացախը պնչիդ եմ ուզըմ, պէտք ա էս սըհաթիս ջհաննամուես մեր կէռօրբին, — հրամայեց նա:

— Բան ուստայ, սողայ ջան. իմ պարտքն ա, բա դրա համար էլ խի ես չարանըմ...

Մէջըմն, իւր լեզուի և ունեցած խորամանկութեան շնորհիւ, ազատուելով դազանակի հարուածներից, դուզին ուսը, մանգաղը, կուռը գցած, իւր ութը տարեկան երեխան էլ ետևիցը ձգած, մթնած սրտով, ամբողջապէս թախիժ դարձած, ճանապարհ ընկաւ գէպի կէռօրբին: Քայց վայ այն գնալուն, որ նա գնում էր, քայերի մէջ ամենևին աշխոյժ չկար, և սիրտը սիրելի գնացողի սիրան էր դարձել:

— Ա՛խ, անիժուի օսալ բաղդը, մի տուն լիքը քիւլիաթատէր մարդն էլ՝ էսօրուայ օրն իրանը կըթողայ ու ուրիշին հունձ կգնան, — շշնջում էր նա: Եւ, մինչդեռ նա այս թախիժով մորմօքում էր մըտքի ծովն ընկած, բայդուշի պէս թմբի գլուխը բարձրացած Նովրուզովը նորից խառնեց նրա սիրտը:

— Մէջըմ, Մէջըմ... ան հայվանի, տղայ, ոտ-

ներդ կոտորատուել էն, խի չես, լեղով փոխըմ, խի չես լեղով փոխըմ... — կանչում էր նա:

— Ա՛խ, ա՛ ուրգամեռ, որ դէէ քօլի արջի պէս բղագոռ ես տալի, մի էս թխպած սրտիս էլ մտիկ արա, է,— կանգ առնելով, նորից մորմօքուեց նա և նորից շարունակեց:

— Ո՛վ-վէ, ինճ Մէջըմ, էս օր էլ ա ուրիշի համար գերմ: Հա: Խեղճն էրկու ծլաք դարի ունի, թողըմ չեն, թէ հլէ ընէլ ա հնճի, որ եա խարջին անի, եա պարտքին:

— Ի՛հ, ի՛նչ անի նաչարը. աղքատի հալն էդ ա, էլի, էնքան պտի չարչարեն, որ հողին դուռ գայ, պրճնի,— աջ ու ձախ կողմից նկատում էին Մէջըմի հեծեծանքն ու Նովրուզովի գոռ-գոռ հայհոյանքները լսողները, բայց ի՛նչ օգուտ:

Մէջըմը Կէռղօբին հասաւ լալով ու հառաչելով, բայց չիմացաւ, թէ աջնքան տարածութիւնն ու ընդարձակ ցաքուտներն ի՛նչպէս անցկացաւ: «Վանհ, մգեար էս կրակ ընկնիլուն եմ հասել»,— արտի մօտ կանգ առնելով, գարմացմամբ հարց տուեց ինքն իրեն և ապա սրտակտուր հայեացքով սկսեց նայել արտին:

— Տղերք, գէնը մաիկ արէք, հրէ, հրէ. խեղճ, գլխիցը ձեռը վեկալած Մէջըմն եկել Ղահրաման աղի արտի զրաղին կաղնել ա, սիրտ չի անըմ, թէ նի-

մտնի,— ընկերներին մատնացօյց անելով, նկատեց մի հնճող:

— Յնտէր մնայ նրա պէս արտը. սրտ ա՛, որ սիրտ անի. ընդուր հնճող մշակը պէտք ա էրկաթայ հալաւ կ'ենայ ու ետոյ մէջը մտնի. չիմ, տեղն ու տեղը կ'առն ու աթղայթարան ա:

— Համ. օհ, զահրումար ըլի էդ աթղայթարանը, դա շատ եաման փուշ ա, շատ. մարդի կ'եցն էլ շոր ու շիրթ չի թողըմ, չիմ պոկըմ, տանըմ, քրքրըմ, ու ջանն արնլիկ ա անըմ...

— Տօ սը ես երկարացնըմ. կարճ ասա էն ա՛ կրակ տնլու ա, էլի:

— Ա՛յա ի՛նչ կրակ տըռող ես գտել, է. միւհտա մշակը շատ. Ղահրաման աղի շատ վէջն ա՛, որ արտը փուշ ա. իրան ջանը հու չէն քրքրելու փըշերը... — դառը նկատողութիւններով շարունակում էին հարևան հնճողներն իրենց արտերում, իսկ Մէջըմն արցունքները սրբելով, հառաչում էր վաշխառուի արտումը:

Հունճն ինքն ըստ ինքեան մի դժոխք, մի տանջանք և մի դաժանելի աշխատանք է, սակայն նա թունաւոր և մահացու է խեղճ մշակի համար, երբ կարկտահար, ընկած, կառն ու կօծօծներով և ուրիշ հազար ու մի տեսակ տատասկներով լի ու շաղախուած հունճ է: Այդպէս էր նաև Նովրուզովի Կէռղօբին. կարճես թէ նեռն իջել, մէջը նստել

էր, կարծես թէ անապատի օձերով լցուել էր Մէջ-
լումի համար, որ այնպէս սարսափած մնացել էր
պաշարուած:

— Ո՛ւհ, կրակ ընկնի սա. էս ի՛նչ դժբախունձ ա-
նտէր փշերը թամամ լափիլ դեն ջանս: Հը՛մ,
էն որդամեռն էնգուր էր ետեւիցս հարալ տալի, թէ՛
թամիւղ հնձի, է: Թամիւղ հնձիլու համար էս խու
տասն օր պէտք ա ըստեղ նստեմ. բա իմը՞: Ա՛խ,
էրնակ մենակ ինձ համար ապրելիս ըլնեմ, էրնակ
էրեխանցս դարդը չլնի, որ, հրէս տաղարած գնամ հն
գետն ընկնեմ, — նախ արտին, ապա հեռուում վշշան
Աղստեւին նայելով, շշնջաց նա և վճռեց իւր խաչը կրել:

— Ծնուել եմ՝ ապրիլու համար, սպրբեմ եմ՝ տանջ
ւիլու համար, պէտք ա տանջեմ՝ ազատելու հա-
մար, — ասաց մշակը և «առջակապը» վիզը ձգելով,
մանգաղն առաւ, փշոտ արտը մտաւ և սկսեց խըշ-
տացնել սովից նեղուած եղան պէս:

Ջ

Ընտանեկան դառը հոգսերն այնքան էին ծան-
րացել Մէջլումի սրտին, որ մի ըոպէ անգամ չէր
ուզում մտածել, թէ իւր եղած ուժն էլ կապառուի և
առողջութիւնը յանկարծ կքայքայուի: Նա աչքի
տակն էր առել երեք հարիւր խուրճը տուող արտը
երեք օրում հնձել, վերջացնել: Այդ միւլնոյն էր, թէ

մի բեռնակիր, որ կարող է կրել իննը փութ, մենք
նրան բեռնենք քսան և աւելի:

Մէջլումն արդէն հնձում էր, իսկ երեխան կէմն
էր պոկում խրճները կապելու համար: Բայց դեռ մի
ժամ չանցած, Ղահրամփն աղէն ձին հրեղէն դարձ-
րած՝ եկաւ, իջաւ արտի մօտ և, առանց ողջունի,
յօնքերը տօթած, մտաւ հնձած տեղը և ասեղ կորց-
րածի նման ծղնօտների մէջ ման գալով, մի քանի
վտիտ և մկնհատ հասկեր վերցրեց, ապա՝ թունալից
դէմքն այլալիւով, թքոտաց ու զայրանալով տա-
րաւ Մէջլումի աչքին դէմ արաւ և գոռաց:

— Տօ. էս ի՛նչ ա, էս իսի ես թափել ու կօխ տւել,
անցկացել, էլ ի՛նչ ես հնձել ինձ համար: Տօ հն-
րամձագա, էս քեզ վէջ եմ տըւե՛լ, որ սհէ հարա-
մութիւն ես անըմ. ես քեզ նաղդ փո՛ղ եմ տըւել,
փո՛ղ: Իէ դո՛ւս ըլի, դո՛ւս. քու հնձածն ինձ պէտքը
չի, կորի, գնա՛, փողս բեր, որ ես մի հալալ մշակ
բռնեմ, կորի, ըռաղ ըլի գլխիցս...

— Ա՛ղա, Ասծո՛ւ սէրը, ա՛ղա, մեղք եմ, թող
հնձեմ, պարտքս տամ, — անօրէնի հողն ընկած եսի-
րի նման Մէջլումն սկսեց պաղատել, իսկ երեխան
առուաՀ եղած, մնացել էր կանգնած:

— Կորի, — շարունակում էր վաշխառուն:

— Ա՛ղա ջան, էրեխեքս սոված են, գարուս ծը-
լաքը կկծդի, կըկորչի, թո՛ղ, թէ՛ որդկերանցդ արեւը
կսիրես, ա՛ղա:

— 2է, գնա փոզս, կարմիր թիւմանս, որտեղից որ ըլի, ճարիր, բեր, տուր, թէ չէ, էգուց Սաքնի տղի հընկերն ես դառնալու:

— Աղա ջան, թող, ախր իրեք տարի ա, որ քեզ մի թիւմանի ետիր եմ դառել, ախր իրեք թումանին իրեք թիւման էլ շահ եմ տրել, բա դու ինձ մեղք չես գալի:

— Իու ինչ մեղք գալու մարդ ես, սո Հանրամ- ձադա, որ արտոս դասիդ կոխ ես տալի:

— Աղա, Աստօձ վկայ, կոխ չեմ տրել, էդ թափ- ւած հասկերը մկան, մորեխի կտրած են, ես չեմ շող տրել:

— 2է, սուտ ես խօսքմ, կորի, կորի ջհաննամ- ւի,— աւելի հերսոտուելով նա, խեղճի մանգաղը ձեռ- ուիցը խլեց, դէնը շպրտեց՝ և վզին տալով, դուրս ա- րաւ արտից ու գնաց, որ ձին հեծնի:

Մէջումը ձեռները ծոցը դրեց և խեղճացած հեռացաւ փոքր ինչ, մէջքը մի քարի դէմ արաւ ու աչքերը երկինք բարձրացնելով, մրմնջաց դառ- նապէս:

— Ո՛վ Աստւանած, եանի սրանից դէնն էլ դառն օր կ'սն: Ա՛խ... եարաբ մեղքս ինչ ա, որ սհենց չըջարրմ ես. թէ ուզրմ ես հոգիս առնես, որ պրծ- նեմ էս փուչ աշխարից, հաբա էս մեղք ու կրակնին ինչի՞ տրելիր, — երեխային ցոյց տալով, շարունակում էր նա, իսկ որբանման տղան, կէման ծեղը մի ձե-

ռին, միւս ձիւով հօր փեշը բռնած, անմեղութեամբ նայում էր նրա աչքերին:

Նովրուզովը ձին հեծաւ:

— Աղա, այ օխնած, բա դու տենըմ չես իմ հայր՞, տենըմ չես արնալուիկ լաշը՞ս, թող էլի հունձս տամ. էս դժար մաջալին ես թիւմանդ որտեղից ճարեմ, — կրկին դառնալով անգութին, աղաչեց Մէջ- լումը և խիստ հեկեկանքներով արտասուքը խառնելով քրտնքին, առնագոյն գլուխներ սահեցրեց չորացած այտերի վրայից: Երեխան էլ սկսեց լաց լինել...

— Ա, Մէջում, խի ես լաց ըլնըմ, էրեխայ խու- չես. աղա մարդ ա, չարացել ա՛, դուս ա անըմ, հրէս չարութիւնը կանցնի, էլի կհնձես ինչ դի ասիլ, որ թողայ ոչ. մեր աղէն չի, — հարևան արտից օգնու- թեան գալով, քաջալերեց մի հնձուր և դառնալով արդէն ձի հեծած վաշխառուին, մօտենալով նրան, խնդրեց սրտագին:

— Աղա, մեղք ա, թող հնձի. ես վկայ կլնեմ, եթէ իրեկունը եդ գաս ու տեսնես, որ էլի հասկ ա թողել, էրկու օր էլ աւել հնձի թող:

— 2է, լիլ չի, դա ինձ շատ ա չարացրել, առաւօտն էլ եղևիցը կանչըմ էի, ըռխիս անկաճ չէր գնըմ, մթամ թէ լըրմ չէր, թող գնայ խրատի:

— Միւննաթ եմ անըմ, աղա ջան, արի դու էս մի անգամը միւննաթս տալիլ մի՛ գցել, թող հնձի.

մըթամ թէ մի մատաղ ես արել, մեղք ա, — խընդ-
րում էր նա:

— Ախր շատ ա չարացրել ինձ, է, շատ:

— Համբերուժիւնը կեանք ա, աղա ջան, ոնչիչ,
էս մըհետն էլ Համբերի, գիտանք, որ նա մեղա-
ւոր ա...

— Լաւ, — վերջապէս կոտորուեց աղէն և դառ-
նալով իւր զոհին սաստիկ պատուիրեց:

— Տէս, սրա խաթեր քեզ թողըմ եմ, որ Հնձես,
միան, շատ թամիւզ. խրճներն էլ պէտք ա պինդ
կապես, թէ չէ, Պէտոյի աղաքին ուղտի պէս կըճկ-
ուացնեմ, ու եգոյ կառնեմ թիւմանս, — սպառնաց նա,
և ձին քշած գնաց, անցաւ բլուրների միւս կողմը,
ուր չիսնաչափ մշակ մի ընդարձակ արտում դարձեալ
նրա Համար քրտինք էր թափում.

— Այ դորմի ք'հօրը, Հան, որ ազատեցիր էդ ա-
նիրաւից, — Հարեանի ետեւից ձայն տուեց Մէջումս
ու կրկին նայեց երկնքին ու մէկ էլ մըմնջաց:

— Ա՛խ, Վերնէին՞ տէր, ես մեղաւոր բերանովս
կանչեմ, դու արդար ընդձներովդ լսես. էս արինքը-
տինքով, էս լաց ու արտասունքով Հնձածս, խնդրըմ
եմ, նրա ջուխտ որդու Համար չուել տարուայ գլուխը
ժամահաց թիւիլ տաս, — այրուած սրտից խօսք ուղ-
ղելով Աստուծուն, անիծեց Մէջումն ու խորհեց. «Եթէ
Հարաքեաթ չանեմ, էս տէրամեռը չպրծնեմ, գարիս
էս շաքթւայ ճճեքած արևին զիմանալու չի. յուսա-

տեղս էն ա, տաշտըմս խու հաց չկայ. ինչ կլի, կլի,
արի ուժ տամ կոներիս» —, ասաց ու խիստ Հարա-
քեաթ արաւ:

Է

Աղքատ Մէջում ապին գլուխը թաշկինակի
փոխարէն խոսով էր փաթաթել. նմանապէս վարուել
էր նաև օտների հետ, որովհետև գուպայ չունէր.
Պատակները պաշտպանում էր շալի կոշտ փաթա-
թանով, իսկ կուրծքը կրծկալի նման մի կտոր այծի
չոր ու դուռութ դառած մաշկով, որ, ամեն մի կը-
ռանալիս խոխուում, տրաք-տրաքում էր եղածն էլ:
պաճիճներն ու շապկի առանց այն էլ քրքրուած
լանթերը, որ հետզհետէ լցում էին անթիւ ու ան-
Համար կօծօծներով, փշերով ու քստերով, արդէն
անքուն ցեցի կերած էին դարձել, իսկ այն քըլ-
քրուած տեղերին ծղօտը, Հասկերը, կառներն ու
տատասկներն այնքան էին խփել ու քսուել անողորմա-
բար, որ լաշը վէրքերով ու խսցերով լցուած բոբոտի լաշ
էին դարձրել. բայց Մէջում ապին այդ բոլորը մո-
ռացել էր, նրա դարդը մեծ էր, երկիւղը շատ ու
հոգսերն անհուն: Մինչդեռ, սովորական չափով, ե-
րեսուն տասնեակ տուող տրտը՝ այն մահաշունչ, փա-
կուած հովտի խորքում, ուր օրուայ այն պէլացած
շողին մի մագաշարժ քամի անգամ չէր խաղում, ուր

անապատի պէս զովացուցիչ մի կաթիլ ջուր էլ չկար, ուր, Մէջլումը տապից հազիւ էր շնչում, լաւ և ուրախ տրամադրութեան տակ հնձողը՝ հինգ, վեց օրում կարող էր հնձել միայն, այն էլ պարծանքով, պարտքի տակ հեծող, ցամաքած, չոր տախտակ դարձած մարմրնի վրայ գոյացած սպինների բերանից՝ ծծուկծծուկ արիւն-քրտինք տոնող Մէջլումը, կմաղքի պէս մէջքը կռացած, յետին թեյն ընկած ծերուկի նման, արևառ շինքի կաշին կեղևի պէս վեր կացած Մէջլումը, իւր, արնանուազ բաղկով կէտ մանգաղի բերանից սև սրբտով պէծ ու կրակ թափելով, օրական վաթառն խրձան փոխարէն, ուզում էր հարիւրը հնձել:

Եւ, նա, թէպէտ նոր արտը մտած ժամանակ տաքացած տանում էր այն տանջանքը, կամ չար խաչը, սակայն թւում էր թէ՛ կէս ճանապարհին, մի դարիվեր, թէ՛ դարուփոսում անշուշտ պէտք է նուազի, և՛, կապարի ծանր բեռան տակ ճնշուած բեռնակրի պէս՝ պէտք է թլանայ, ընկնի ու տնքայ...

«Որը ճաշ էր դարձել» և արեգակն արդէն գէնիթին հասել, իրենց սեփական արտերը հնձող մշակներն արդէն ճաշել և մի քանի անգամ ստուերներն էին փոխուել հանգստանալու, իսկ ազահացած Մէջլում ապին՝ աչքերի կոպերը մղմուղ ու մլակներով լցուած, և, բու ու ճանճերը շինքից կպած՝ խրուել էր կառնուտ վրձարի մէջ, և, արիւն-քրտինքով ողորդուած, դեռ շարունակում էր անքալ մի շնչի:

Յոներն ու բափաները, գետնին իջած բաղմերամ թռչունների պէս, շարուել էին հարիւր ու հազար անգամ կռացող ու կտրող Մէջլում ապնի ետևից, մրջիւններն ու միջատները տեղներից շարժուած՝ քտքտում էին նրանց մէջ և բաղմերանգ թիթեաները թլթլում վրաները և թռչկոտում դէս ու դէն: Մինչև այդ ժամանակ Մէջլումն ատամի տակ պատառ հաց չէր դրել և ոչ նհար արել, անօթի էր աշխատում: Նա հացն էլ էր մոռացել, կէմը պոկող չիփլախ երեխային էլ, որ որբի նման մի թփի տակ էր քաշուել, ու, քրտնքի ցօղը երեսին, նղղել, քրտնել: Այդ միջոցին մի գիշակեր ցաքուտներում որս փնտռելով, թևատարած պտուում էր վերևում, իսկ մի գալ աղաւ, բերանը բաց, արտի վրայիցն անց ու դարձ էր անում, կարծես միտքը, ծռած և թփի տակ նիրհող երեխային նայելով, կռաւում էր խիտ տհաճ:

—Ա՛խ, այ անտէրնի, եարաբ ձեր մտքինն ինչ ա, որ, Ղարինի պէս, պտոււրմ էք գլխիս ու ձեր էդ բայուշ ձէնովն աւելի սևացնրմ սիրտս,— փշալից բուռն ու մանգաղը ձիւքին շշնջում էր Մէջլումն ու էլի շարժում բաղուկները:

Բայց նա վերջապէս յետ դարձաւ, մէջքը դրեց և ճակատի քրտինքը քերելով, «Ո՛հ, բո՛ւ ա, սովեցի», ասաց ինքն իրեն և յօքնած քայլերով քաշուեց, մի ցաքբու ստուեր, ուր երեխան էր: Մէջքի վրայ

ինքն էլ պառկեց, փոքր ինչ հանգիստ առաւ, ապա արորելով զարթեցրեց նրան և գուռդին առաջը քաշելով, պաշարը հանեց: Մէջլումը սխտորը մի բըռնաքարով ամանում թակեց, քացախն ածեց վրան և գարու բորբոսնած ու չորացած հացը մէջը բըթելով, կերաւ երեխայի հետ ու տակի մնացորդն էլ վրաքաշեց. խմեց, ու, այլևս առանց հանդառանալու, կրկին արտը մտնելով, պատուիրեց երեխային:

— Ակոն ջան, էլ չքնես, ա՛յ. էն դուշերը հէնց իմանրմ են, թէ լքնած հորթ ես, կզան աչքերդ կհանեն, գնա կէմը պոկի ու բեր էս շւաքըմը գասի, քրիկնահովին կապիւու եմ խուրճը:

Մէջլումն, ինչպէս ասաց այդ օրը հարիւր խուրճը հնձեց, կապեց և տասը տեղ տասնեակներ գրեց ու այնպէս տուն դարձաւ երեկոյեան:

Ը

Երկրորդ օրը Մէջլում ապին. էլի նոյն դարդը սրտում և նոյն թախծալից խօսքերը կրկնելով, նորից մտաւ արտը:

— Էն էրկու օրնավար դարովս պէտք ա պահեմ ձլբաց էրեխեքս, նրանցով պէտք ա տամ քեօխվի, կոռ ու բէգիառի ու պարտքատէրերիս ջուղաբը՝ ընէլ որ կծղի, հնձելիս բռնումս փշրելի՛ աչքիս լիսիցը պէճեր թափի, ո՞նց անեմ, պէտք ա դուռնէ

դուռն ընկած միւր անեմ, էլի.., — ասում էր նա ու հայ տալիս կռներին:

Այդ օրն էլ յաջողուց հարիւրը հնձել ու բարդել, իսկ վերջին օրը Մէջլումն այնքան յոգնել էլ, այնքան թլացել էին նրա բաղուկները, որ, թէև շարժում էր, սակայն բուռը բռնումը թլանում, թափում էր: Նա այդ օրը մինչև ճաշը նայնպէս ոչ նհար էր արել և ոչ ճաշել. քացախն ու սխտորը սպասում էին դուրիում, բայց նրա խորթակը հէնց առաւօտից էր պինդ փակուել, որովհետև մի բանից զգուածի նման շարունակ թքոտում էր շուրջն ու ճլմկոտալէ ասում ինքն իրեն:

— Ո՛ւֆ, Ո՛ւֆ. ջանս վեր առել ա. սիրտս պըտղոտրմ, ո՛ւ, ջիգարս կրակի պէս կառ ընկած էրւըմ, խորովում ա: Ս՛, կասես, թէ՛ անտէր ու սև մահը էն մսակեր զշերի պէս գլխիս պտըտելիս ըլին: Ա՛խ, ի՛նչ մտաւ սիրտս, որ սէէ շանջու ա տալիս, որ սէէ ֆարիճի պէս չանկերը թաղել ա սրտիս մէջ: Ո՛ւֆ: Չլնի՛ թէ՛ ըռաւօտը, որ անօթուց քիչ ջուր կում արի ընտուցի դատ բհամ էկաւ սրտըմս: Ա՛խ, Աստուած, բա ո՞նց չես խոճալ սոված ու ծարաւ էրեխանցս. դու էլ հու Ղահրամանը չես, նրանց Տէրը, նրանց սըտեղճողն ես.., — արդէն բուռը թափած, մանգաղը մի կողմ ձգած, դէմքը տխուր ակօսներով լցրած և սիրտն ամպամած, մէկ-մէկ կուրծքը տրորելով, շըշնջում ու դողդողում էր նա, իսկ երեխան աչքերը լցը-

րած, կողքին կանգնած նայում էր նրան:

— Ո՛ւֆ, ո՛ւֆ... Ախ, թողեմ, գնամ, թէ էս մի քանի բուռն էլ կապեմ, էտոյ...

Խիտա շուարած, շփոթուած ու այեկոծուած դրութեան մէջ խեղճը գունատուեց, սփարթնեց, լքլքաց ու ձէնը փորն ընկած յանկարծ վայր ընկնելով, մի յուսահատական ձայն միայն արձակեց:

— Վայ, բալա ջան, մեռնում եմ, — ասաց ու աչքերը յառեց դէպի երեխան:

Տեսարանը յուզիչ, տեսարանը սրտակտուր ու սոսկալի էր, բայց սոսկալի էր ոչ այնքան Մէջլում ապնի համար, որ մեռնելու էր, որքան ոտաբօբիկ, թըշուառ երեխայի, որ փշերի ու սրհարների մէջ «վայ, ապի (հայրիկ) ջան, վա՛նայ... էր կանչում ու ահաբեկած պտտում շուրջը, համբուրում, գիրկն ընկնում և հարայ տալիս, — Ատուծուն, սարերին, ձորերին ու քարերին օգնութեան կանչում:

Մէջլումը, երեխին մեղքանալով, խոտերից բրուներով, աշխատում էր տեղից վեր կենալ, բայց չէր կարողանում, էլ հալ ու հարաքեաթ չկար: Նա ըսկսեց մէջքը կոտրուած լորտուկի նման փորի վրայ սողալ դէպի ցաքին, ուր գտնուում էր նրա գուդին ու սափօրը, որի մէջ փոքր ինչ ջուր կար. երեխան նրան օգնում էր, որքան կարող էր: Մէջլումը մի կերպ այնտեղ հասաւ, դողդողալէ ջուրը գլխին ածել տուեց, բայց գնւր, գօլ ջուրը չփրկեց նրան և

նա կրկին մէջքի վրայ վայր ընկնելով, սկսեց տրնքալ ու վրաչալ:

— Վայ, մեռայ, վա՛նայ մի կաթիլ սառը ջուր, էրվեցիլ, էրվեցիլ. Ասծու սէրը, քէօմակ արէք, մեռայ. վա՛նայ... — աղաչում էր նա և համարեա անշարժ աչքերով նայում երկնքին, իսկ երեխան օձի շանթածի նման պտտում էր ցաքքու գլխով և աղիողորմ ձայնով նորից և նորից հարայ տալիս:

Այդ աղէկտուր ճիչը սարսափ տարածեց արտերի շուրջը, ստուերներից դուրս թափուեցին հնձողները և ձայն տուին մէկը միսին:

— Ա՛, էն ի՛նչ ձէն, էն ի՛նչ ճչոց ա:

— Մէջլումի էրեխան, ա. ասըմ ա «եկէք հա՛...»

— Արա, բա խի էք կաղնել, անգաճ դներմ. վա՛ղ տըռէք, է, — մի թմբի բարձր տեղից ընկածին աւելի շուտ նկատելով մէկը, վաղ տուեց ինքը և բազմաթիւ մշակներին հտուիցն արած՝ հասաւ Մէջլումին:

Մահուան առաջին հարուածն ստացած Մէջլումն իրեն հասնողներին սկսեց աղաչել, խնդրել:

— Ձեզ մատաղ, ես մեռնում եմ, ինձ Սարգիւլին հասցրէք, նրան բան եմ ասելու:

— Ա՛յ, ի՛նչ կայ քեզանում. Մրզանց Ալէքսանի պէս ես ըլել, վախիլ մի, քու բաղդիցը դալլաքն էլ ըստի ա. վախիլ մի, խզիտակիցդ արին առնի թէ

չէ, լաւանալ դես, — քաջալերելով, ասում էին ոմանք
և կրճքին ջուր խփում անդադար, մինչև որ գայ,
հասնի նաև դալլաքը:

— Ա՛յ, Մէջլում, հըմի որ պրծած ես, դալլաքն
եկաւ: Արն, դալլաք, նաշտարդ վրէդ ամ, — արդէն
հիւանդին հասնող դալլաքին դարձած, հարցրին
նրանք:

— Ո՞րտեան ա վրէս, անտէր լի նա, տանն եմ
թողել, — յոյսները կտրելով, պատասխանեց նա և ըս-
կսեց կասկածաւոր հետաքրքրութեամբ շօշափել Մէջ-
լումի սիրտն ու անգամները:

— Հը՞. ո՞նց ա, դալլաք ջան, — հարցրին նրանք:

— Նաշտարանքան կայ:

— Բա ի՞նչ, կայ, ամա նաշտար չկայ:

— Թիւհա, եանի փեշաքեար ես գլխիդ դիբաճը
մի ծանդը բան խու չի, հետդ ման աճա, էլի:

— Գալլաք, ծէրը սուր դանակով լի չի, — հարց-
ցրեց մինը:

— Կլնի. թէ ունէս, բեր, — ձեռքը մեկնելով, ասաց
դալլաքը, առաւ դանակը և սկսեց անյագ կերպով
խզիտակի երակների մէջ խրել և մնացած արիւնն էլ
նա քամեց, որից ցիտոյ հիւանդն արգէն անզգայ
դարձաւ, չէր խօսում, միայն լուռ ու պէլ պէլ նա-
յում էր նրանց երեսին և երբեմն նոյնպիսի հայեաց-
քով փնտռում ճչող երեխային:

— Է՛հ, վախտն անց ա կացել, — ձեռները կցելով

և հողոց քաշելով, լետ կանգնեց դալլաքը և ծա-
ծուկ յայտնեց Մէջլումի անյուսալի լինելը:

Հիտղհետէ նորանոր հարահասներ էին ժո-
ղովում հիւանդի շուրջը, բայց ի գնւր, որովհետև
ոչ ոք օգնել չէր կարողանում. անգութ մահը ծանրա-
րացել էր աղքատի կրճքին և հոգիաւը մտել նրա
աղքատիկ խրճիթը, որի դրան առաջ, անմեղ և
անհոգ գառների նման, քար ու փայտի ետևից ըն-
կած, խաղում էին նրա անչափահաս և ջլբաց իրե-
խաները, իսկ նրանց անբաղդ մայր Սարգիւլը՝ վեց
երորդին հարամի տղրուկի նման ծծից՝ կրճքից
կպցրած և եօթներորդն արգանդում խրճիթի գը-
րան մօտ՝ զողնոցն աճած փիփերթն ընտրում,
կըտրտում էր, որ՝ ջարդուած ու փշրուած Մէջլումի
չոր պատառը թրջելու համար երեկոյեան ուտելիք
պատրաստի...

Անօրէնների ձեռն ընկած հայ-քրիստոնեայ Մէջ-
լում ապնի խրճիթը, որ ոչ սողխաղք ունէր, ոչ սը-
րահ, շինուած էր դիւղի ձախ կողմում, ընկեր-հարեա-
նից հեռու, կարծես խորթացած: Բայց միթէ անց էր նը-
րա պապական տունը, որտեղից, կարճ ժամանակից
առաջ, էլի վաշխառուներից մէկի ձիւով դուրս էր
վաւտուել հետևեալ կերպով: — Սովի, հարկի ժողով-
ման, և կեանքի ուրիշ նեղ ըոպէներին՝ փորը քաղ-
ցած, գրպանը դատարկ, ձեռը ծոցումը պաղատող
աղքատի անել դրութիւնից օգուտ քաղելով Գիգնի

տղէն, մի անգամ մի խան կորեկ, միւս անգամ հինգ խան ցորեն, տասը խան զարի, և կամ միքանի շահի փող տալով տոկոսով, կամաց-կամաց, տուածի կամ տոկոսի հաշուում կտոր-կտոր խուզելով Մէջլումի լաջն տեղն ու պարտէզը, որ զիւղի աչքումն էր, յափշտակել էր, երեսին ծեծել, հաւի ոտը տուել, կտորել կալն ընկած ժամանակ, կռուել, հալհոյել, մի խօսքով այնքան էր նեղացրել նրան, որ մնացածն էլ ստիպուած մի խօղի հետ փոխել էր խեղճն ու դուրս եկել, աղատուել հօր հարեւաններէ ժանգ ու ժէնից և գնացել՝ արեւակէզ մի ապառաժուտ լանջի կռնատակ մտել «եթիմ ուլի պէս»:

Եւ, որովհետեւ ցամաքի գորտերը քարափներէ խռոցներումն են թաղնում ցերեկով և ապառաժներում ցատկոտում գեշերով, այդ պատճառով ծաղրան զիւզացիք, առանց ամաչելու, իրենց աղքատ ու թշուառ իղբալը Մէջլումի խրճիին «քարճուտի գորտան պիւն» էին անուանում ծաղր անելիս և կիրակի չկար, որ այդ անմիտ ծաղրով չգուրճանային և չկարմրացնէին իրենց փառք ու պատուից զրկուած, աղքատութիւնից հալածուած ընկերին, փոխանակ օգնելու և սիրտ տալու նրան...

Պորտան բնի հանդէպը ուսաւոր մի բլուր կար, որի վրայով հանդից եկող սալուղին իջնում և անցնում էր խրճի մօտով, որի դուռը դէպի բլուրն

էր նայում, իսկ այնտեղ խօտողի ձայնն խսկոյն խրճիթը հասնում:

Արեգակը մայր մտնելու վրայ էր. բլրից յառաջացած ստուերն արդէն անցել էր խրճի վրայով, երբ մի օտարօտի, մի գուժաբեր խօսակցութիւն գլնդակի նման Սարգիւլի ականջին հասաւ:

— Մ'վ-վէ, խեղճ կնիկ, հրէս բառանջիլ, սիրտը ճագիլ պտի...

— Գալաք, մեղք ու կրակ ա, գլուխը բացը բռնի, կախ մի գցել...

— Հէնց իմանալ պտի, թէ մեռած ա...

Այս անորոշ խօսակցութիւնը Սարգիւլի սիրտն ահաւորեց: Նա, փիփերթի թւերը ձեռին, մի առժամանակ ճանապարհին նայելով, մնաց քարացած, նստած. ականջ էր դնում, որ մի որոշ բան հասկանայ:

— Աղա, Սիմոն, էդ ո՞վ ա, էդ ի՞նչ ա ըլել, — հարցնում էին ճանապարհի տակ ու զլից տեսնողները և աշխատում ետևներից հասնել:

— Սարգանաց խեղճ Մէջլումն ա, ո՞վ ա, մեռնում ա խեղճը...

— Վաճճ...

— Տուր ա դիպել, ա՛յ...: Ա՛րա, արին էք առել...

— Բա ի՞նչ, արինն էլ չօգտեց...

— Ա՛, Մէջլում: — Երեսին ձեռք տալով, հարցրեց մի ուրիշը, չիմանալով, որ նա համրացել է արդէն:

— Լիզուն կապ ա, որ հարցնում ես, կա՛րում ա

խօսանց, — բացատրում էին բերողները և, երկու ձողի վրայ, դագաղի նման վերցրած՝ առաջ էին տանում:

Այդ միջոցին Սարգիւլը փիփերթը թափել էր դետնին և երեխան դէնը շարտել, ու, մնացել կանգնած. կարծես չէր ուզում հաւատալ իւր ականջներին, կարծես դիտմամբ իլացնելիս լինէր իրան, որ գոյժը չլսի. բայց, երբ բերող խումբը բոլորովին դիմացը դուրս եկաւ և Սարգիւլը տեսաւ, որ անկասկած իրողութիւն է, Վարիճի շանթածի նման իսկոյն շարժուեց տեղից և բռնն օձ մտնող դուշի պէս թաթաչհար գալով, իրեն բազկարձակ ներքև նետեց և սկսեց գլխին տալ, մազերը փետել ու երեսն արնաթաթախ անել եղունկներով:

— Վայ, աման, քուանամ ես, ջրնագա կապած էդ ո՛ւմ էք բերը՛մ. էդ ո՛ւմ տէրն ա մեռնըմ, վայ, մի տուն ւնքը քելիթատէր աղքատին: Վայ, վայ, — կրկին և կրկին գլխին տալով, աղաղակում էր նա և կրակ գցում ամենի սիրտը:

Անդգայ հիւանդին վաչը դրին խրճթի դրանը՝ ծառի տակ: Սարգիւլը չոքեց կողքին և կուռը վզի տակը տալով, բարձրացրեց և լալազին ձօնումով հարցրեց:

— Էդ ի՛նչ ես ըլել, էդ ո՞ր ետղին ու հարամին ա արինդ ծծել, անա, խօսա տենամ. ո՞վ տունդ քանդեց. վայ. էս ի՛նչ ա քու հալը...

— Անակ, անողղ, — այս եղաւ միայն մահը կոկորդը

ժողովուած Մէջլումի պատասխանը, որից ոչինչ չբահասկացուեց: Նա աշխատում էր ձեռքի նշանով գոնէ մի բան հասկացնել Սարգիւլին, սակայն ձեռքերի ամեն միւր ծանրացել կարծես մի մի փութ էր դարձել, չէր կարողանում տեղից շարժել:

— Վայ, քուանամ ես, կուրանամ ես քեզանից եղը ապրիլ չեմ ես, ի՛նձ ջո՛ւրը կզցեմ, ի՛նձ սարին ու քո՛լին կտամ գժի պէս, — երեսը երեսին դրած, ողբում էր նա, իսկ Մէջլումը, որ յոյս ունէր բաց լեզուով տուն հասնել, Սարգիւլին բան ասել, երեսին պէլ պէլ նայում էր միայն:

Մի ժամից յետոյ, նա արդէն աչքերը փակած, ձեռքերը կրծքին դրուած, շնչում էր բոլոր ուժով և մեռելագունած ճակտաից շաղի նման մահուան սառը քրտինք տալով, հետզհետէ թլանում էր ամբողջ մարմնով, իսկ իրեն ձեւատող արնալուէկ Սարգիւլը՝ անյոյս, անմիւթար, վրա էր բերում բռունցքը, ջարդում, փշրում իւր գլուխը և, մեղեգու նման, տխուր եղանակով յօրինում իւր սուգը:

— Մէջլում ջան, խալխը կհնձեն, խալխը կրփնջեն՝ կէռ-կէռ դիզան կզնեն. կա՛լ կկատեն անուշ հօւօլով, ես է՛ եթիմնիդ եղևիցս արած, դոնէ դուռը ման կրգամ: Քու թողած հարստութիւնն էրկու օրավար դարի ա, ընէ՛լ՝ պարտքատիրոջ աչքը տրաքրէի, հլա հնձուիլու, ոտի վրայ կանդած ա հրէ հանդըմը. քու հարստութիւնն էս վեց, օխտը եթիմ-

նին են. ես որ մնին պահեմ, որին հազցնեմ, որին ուտացնեմ, վայ, վայ, վա-ն-նայ...

Ախ, Աստօժ, այ Աստօժ, եանի ի՛նչ կլնէր, որ հլէ էս խեղճ ու նաչար էրեխանցս էլա ողորմայիր. կերածները չոր ու ցամաք ճաթ էր, ընդունցալ խի գրկեցիր, այ բէյմրուաթ Աստօժ:

«Աստուծուց էլ անմխիթար, բանդից էլ», բողոք բարձած նա ցոյց էր տալիս երեխանցը, որոնք՝ մէկի սոր բաց, միւսի տոն էլ, գլուխ էլ. երրորդը բոլորովին մերկ, չորրորդը և հինգերորդը լանթոտած շապկների կեղտոտ օղակները միայն վզներին մնացած, ժողովուկ էին շուրջը և մօր արնակալած այտերին ու արտասոււլից աչքերին նայելով, որբ եղնիկների նման վիզները ծռած, ուսներովը ձգած՝ լալիս էին սփուսալէ ու ապառաժներին էլ լացացնում:

Մութն ընկել էր. հանդերից ու դռներից խրճիթ մտնողները ձեռքները ծոցներին, արդէն բոլորովին շնչող մարմնի առաջ կանգնել էին սղազեաց, նայում էին բերանին, որ՝ տոների և ձեռների վերջին անգամ չբմեխելու հետ միասին մի անգամ ևս բացեց և այնուհետև, անխորհուրդ ու անհաղորդ, մտի պէս լաւիտեան հանգաւ:

Հոգին տալիս Մարգիւլն իրենից գնացել, նուազել, վայր էր ընկել գետնին, կանայք վրաթափուած, ճչալով ու ծղրտալով, ջրով չետ էին բերում նրան, իսկ տղամարդիկ մերկացնելով Մէջլումին, հանում

էին լանթերի միջից: Հանեցին, մեկնեցին խրճթում և կռները նորից խաչելով. խփեցին աչքերը, և մի կոշտ ու կեղտոտ կարպետ, որն ամբողջ ընտանիքին և՛ վերմակի տեղ էր ծառայում և՛ ուրիշ բանի վրայով ու երեսովը քաշեցին և մի պուատ պէնճիկում երկու պողոնց խունկ ծխեցին նրա արգար, նրա անմեղ ու տանջուած հոգու համար:

Վայրենիների նման վարքները կուպիտ, անհաշտ ու անտաշ ժողովուրդ էին Կ. գիւղացիք. մէջները ոչ դարբին կար, ոչ որմնագիր, ոչ կարգին դալլաք, ոչ տէրտէր, ոչ կրթուած մարդ և ոչ էլ ուսումնարան. մի խօսքով նրանք ամեն բանից զուրկ էին. ոչ ոք իրան երեխային հանդից դուրս՝ ոչ մի տեղ կամ քաղաք չէր ուղարկում, որ գնայ բան սովորի, մարդ տեսնի, մարդ դառնայ: Այդ գիւղում միայն գոգերի և խոզարածների առատութիւն էր, ՚ի բաց առեալ միմիայն մի քանի վաշխառուների, որոնք խճուղու և կամ ուրիշ գործերով ու պաշտօններով պարապելով, փող զիզելու և ժլատութեան մէջ վարժուելով՝ աւտամները սրած զազանի պէս մտել էին զիւզն ու բնակութիւն հաստատելով, մաշկում, խորխահան էին անում խեղճ աղքատներին:

Մի քանի ծերեր կարծում էին, թէ Աստուծոյ պատիժն իջել է Կ. գիւղի գլխին:

—Առաջ՝ Աստուած, սէր, խաղաղութիւն, միապանութիւն, մեծ ու պուճուր, հընկեր-հարեւանութիւն

կար, հըմի՛ն ամեն բան խառնուել ա, ո՛վ էր տեսած էսպէս խալխը...

— Էս զեղն անիծած ա, ինչ տէրտէր օխնիլ ենք տուել, կացել չի, մեռել ա, — դատում էին նրանք:

Մենդեան, մկրտութեան, մահուան և այլ ծիսակատարութեան համար նրանք էլ Խասեցոց պէս շարունակ ուրիշ գիւղի երէցի ետեւիցն էին քաշ դալիս: Առաջին անգամը չէր, որ այդ գիւղում, մեծ կամ մանուկ, խեղճ Մէջլումի պէս՝ հաղորդի էլ էր կարօտ մնում, ծոմ ու պատարագի էլ: Չատ ու շատ անգամ դադարի ետեւից զնացող սգւոր տղան հօր հասցէին այսպէս էր ուղղում իւր ծիծաղաշարժ ողբերգը. — «վնյ, պաշտըմ-պատարագի հասարաթ ապի ջան վնյ, էդ ո՛ւր ես գնըմ. հլէ կցար ոչ թէ՛ մի պատարագ էլա տենանս. վնյ, պատարագի հասարաթ ապի ջան...»

Մմառնէն օրը խեղճ Մէջլումի գին պէտք է հոտէր, եթէ հարևան գիւղի տէրտէրն էլ սատանի ձին թամբէր: Ա. գիւղը, մինչև նոր երէցի ձեռնադրութիւնը, ժամանակաւորապէս հովում էր Ս. գիւղի ծխատէր քահանայ Տէր Սոկոնը: Սրա անունը թէպէտ Տէր Սիմոն էր, բայց Տէր Սոկոն էին ասում, որովհետեւ իւր պապական մորթու գլխարկը, նայելով աշխարհի սովորութեան, փոխել էր եւրօկան շապոյի, իսկ շապօն նման էր ափերը կոտրուած անկիկ մի ափսէի և կամ չորացած, խու-

նացած ու ափերն արեւից կուչ եկած սոււնիլ, որը կարծես թէ տէր հօր գլխին երկնքից իջած պատուհաս լինէր. մի անգամ գլխին էր դրել, էլ չէր զըմշում, որ դէն ձգի. ասում էին. «վախըմ ա թէ նորն առնի, ընէլ ընդուր պէս խարաբ ըլի...»:

Այդ տէրտէրի բնաւորութիւնից-«խոյ ու խասիաթից» էլ կրակում էին մնացել գիւղացիք. մի անգամ խնդիրները յարգում, մարդավարի գալիս, ծէսները կատարում էր, միւս անգամ Աստուծոյ պատիժ դառնալով, «կեալիս չեմ, գնացէք ձեզ համար ուրիշ տէրտէր օխնիլ տըւէք», ասում էր ու զալք եզան նման ոտը դէմ անում և կամ քարով ու քոյով գցում նրանց ձէն գիւղի տէր Քօսակի պէս *:

Ս. զնացող մարդուն, Մէջլումի միակ բաղդից երևի, չէ՛ չ'ասեց Տէր Սոկոնը, բայց գալով Ա., հէնց խրճթի զրանն իջնելուն պէս՝ «էրկու մանէթ թաղմահարկ» պարաքն էլ նա՛ դրեց վշտակիր և անձար Սարգիւլի վզին:

— Ատա՛ք, կլթագեմ, տալ չէ՛ք, կլթողեմ, որ հոտի, — պնդում էր նա: — Չունի, թող սանաթ տայ, — աւելայնում էր նա, հոգւոր վաշխառուն:

Բնյց՝ նոր, աւելի անգութ և սոսկալի տեսաբան, մի ամօթաբեր իրողութիւն ևս: — Թաղումն ուշա-

* Տես «Մուսաղուած Աշխարհ»-իս Գ. գրքում «Ասկե-սէրի պակը»:

նում, ձգձուում էր, որովհետև հեռուն անխնայ էր խեղճ Մէջլումին թէ՛ «պատան-փաթաթանդ էլ պարտքով առնես»: Պատանք առնող չկար: Միքէլն այրուում էր, ձեռին փող չունէր, Ղահրաման աղէն իր գոհի մահը չիմանալուն դնելով, քարացել, քաշուել էր գիւղից, դատաւորները մտածում էին Մէջլումի մի քանի հաւր ծախել ու տէր հօր թաղման հարկը տալ, իսկ ձեռքները ծոցներին կանգնածներից ոչ ոք ձեռը գրպանը չէր տանում...

Այդ դժուար ընկալի գիւղական դուքանչին միայն այնքան բարի գտնուեց, որ երեք ամսէն ժամանակի, շահը վրան դալով, մի մամէթ ապառնկով երեք դազ պատանքի կտաւ տուեց և, իւր երկար ձևի խորհրդաւոր դաւթարումն էլ սև թանաքով նշանակեց:

Վերջապէս, Մէջլումն արժանացաւ թաղելու: Նրա գին դրին երկու նշափայտերի (նշանափայտերի) վրայ, Տէր Սոկոսն էլ իւր՝ ծղողուած, «քօսու ջուլ դարձած շուրջաւր շուռ ունելով», «Ջարհուրեալ դողան... արարածք ամենայն» շարականն սկսելով, առաջ ընկաւ: Աղքատին աղքատներն ունենին առան, ճանապարհ ընկան. իսկ Սարգիւլն իրեն խրճթի պատերին խփելով, սկսեց վայ տալ ու սգալ անմխիթար-«վայ, բա որ գնում ես, մեր արտն ո՞վ դի հընձիլ, էս եթիմնին ո՞վ պտի պահլիլ... — աղաղակում էր նա:

Այգպէս, անհաղորդ, անշուք, անդազաղ Մէջլում ապնին տարան խորն ու խոնաւ գերեզման իջեցրին, ուր նա հանգիստ քնեց յաւիտեան և, վերջապէս, աղատուեց նա փուչ աշխարհից ու փուչ-մարդ կանցից, իսկ նրա այրին գեռ պիտի ապաւինէր Աստուծոյ դատաստանին:

թ.

Օրն անցել, արեգակը մայր էր մտել, իսկ արևի վերջին նշույլները սարերի կատարներից կատարներն ընկնելով, թռել, անյայտացել էին անցած օրերի պէս:

Հնձուրները, աջ ու ձախ, հնձատեղերից մանգաղները կռներին, հարսն ու աղջիկներն աղբիւրից կուժ ու սափորներն ուսներին տուն էին դառնում ուրախ-ուրախ, իսկ վշտակիր Սարգիւլը, ծուխը կրտրած կտրից, դատարկուած կուժը պատի տակ նետած, դուռը վրա էր դրել դժոխքի դրան պէս, փակել իւր փակուած սրտի պէս, ու, սուգ էր մտել գորտան բնում և չէր ուզում տեսնել այն հնձուրներին, որովհետև Մէջլումը չկար մէջնեիրին: Նա, դարտերից ծանրացած դլօխը բռնել էր պինդ և, կարծես, Աստուծուն Աստուծու դէմ էր բողոքում:

— Տէր, քե եմ ասըմ, թէ՛որ դու արգար դադաստան ունես, խի՛ չես էն արնկերի կնկանն էլ իմ օրը գցըմ, նրա ամբարաթն էլ իմի պէս «գորտան պիւն» շինըմ. խի՛ չես նրա խաս ու զուժաշ կ'եցած

որդիքն էլ՝ սկէ, էս չիլ ու չիվախ եթիմներիս պէս
 եթմացնրմ, ու, մերկ, լաշները բաց, անօթի ու ծա-
 րաւ խալխի դոներին թողրմ. հը՞. ա՛յ բէյմրուած
 Ասուած...

Սոյն հառաջանքն ու հեծեծանքն էր լսում նաւ
 գոմից ու Սաքնանց դոնից, ուր Սահակի տատը,
 մի պառաւ ութսուն տարեկան կին՝ մի ձեռը իւր՝
 կտորուելու չափ կռացած մէջքին սեղմած, միւսովը
 ձեռնափայտին յեռուած, Սահակի որբը մեղքի նման
 ետևիցն գցած, վաղուց անհանդիստ, աչքը ճանա-
 պարհին, կուզուկուզ, ոտները հազիւ իրար առաջ
 դնելով, ներս էր մտնում ու դուրս գալիս, և, մէկ գո-
 մին, մէկ էլ դիմացի սէլհարքին նայելով, նիհարա-
 ցած ու չմշկած այտերն արտասուքով լցնում էր
 ու լցնում...

— Օ՛, անողորմ Ասուած, էսքան էլ մարդի
 կտանջէն. բա չուել երբ պտեմ էս հոտած, լւոտ ու
 ջմջմայ գոմումը հոտ քաշիլ ու տնքալ. ախր աղա-
 տի էլի. քու ստեղծածը չեմ, — աղբածակից դուրս
 նայելով, Սահակը նոյնպէս չէր դադարում բողոքելուց
 ու մորմոքուելուց. լուռ միմիայն Ա. գիւղի հանգս-
 տարանի բնակիչներն էին, և լուռ միայն Մէջլում
 ապնի գերեզմանն էր, որ չէր խօսում, չէր բողոքում...

Բայց, այդ գերեզմանական տխրութիւնից և
 լուռութիւնից յետոյ, աղքատների արտասուքի և հե-
 ծեծանքների հակառակ, տեսարանն այլ կերպարանք

էր ընդունել Նովրուզովի տանն ու դրանը: — Այնտեղ
 ուրախութիւն էր տիրում: Նրա կտուրներից առա-
 տօրէն ծաւի էր բարձրանում, ծառաներն ու նրանց
 հրամայող «աղակինը» կամ «խանումը» ուրախ,
 գուարթ, առողջ, սենեակից մառան, մառանից սե-
 նեակ էին մտնում, ուր խորովածի հոտը, մարդու սիրտ
 քամ էր տանում: Նրա երեխաներն աղքատների ու-
 բեան գնով հագած, կապած, փորները կուշտ խինկն
 ու ծիծաղն երեսներին լորի ճուտերի պէս վրտում
 էին դէս ու դէն և հարսանքատուն կարծել տալիս,
 մի խօսքով՝ նրա յարկի տակ դարդի բուն չկար. բայց
 նրա տունն ու դուռը նման էր մի ծաղկաւէտ ու
 կանաչազարդ այգու, պարտիզի, որի մէջ, սակա՛յն,
 օձի շուրջն օձի ճուտերն էին կեանք քաշում:

«Խանումը» գառան չխրթմէն, թարմ ճուղր,
 համով ու հոտով խորովածն ու խաշլամէն արդէն եփել,
 պատրաստել էր մառանում. արդէն սեղանի վրայ օղու և
 գինու գաւերը շարում էին շարքով, իսկ Ղահրաման
 աղէն՝ Ա. գիւղի օձերից մինը, Բէդալթին, Պէտօն,
 Ղիտրին ու միւսներն ամբողջ «Կամպանիայով» կը-
 րապատ երկչարկանի և տեսակ տեսակ ներկերով նախ-
 շած շինութեան պատշգամբում՝ մինը չիբուխը, միւս-
 ները ծխախոտը բերաններին, հպարտ-հպարտ զրոյց
 անելով, դեռ շրջում էին յետ ու առաջ:

Այդ միջոցին, Պ. գիւղից Ա. մտնող սէլհարքի
 թմբում երկու մարդ երևաց: Նրանից մինը մի նի-

Հար, պատուոտուն՝ շոր ու շիրթը կարծես փշերի բերանին թողած գեղջուկ էր. իսկ միւսը, ինչպէս ասում են, «աբուռը տեղը մարդ»: Նրանք յառաջ գալով, երբ մօտեցան գիւղին, մինը շուրջը պահելով շեղուեց ճանապարհից և ծածկաբար մի անկիւն քաշուեց, մի թփի տակ մտաւ ու նստեց. իսկ միւսը, հանդից վերադարձող հնձող ձեւացած, շարունակեց ճանապարհը, մտաւ գիւղը և պառաւի սողխաքի առջևից անցնելով, թէպէտ այնտեղ կանգ չառաւ, բայց պառաւին թաղուն մի բան ասեց ու շտապեց ծածկուել իւր խրճիթում:

Վերջինս Մէջլումի... ու Սաքնի տղի բաղդակից Միքէլն էր: Ասած է թէ՛ «թշուառն է լինում թշուառին կարեկից». արդարև, այնքան գիւղացիների մէջ միմիայն Միքէլն էր լսել խեղճ, չորացած արևածաղկի պէս կռացած պառաւի ու որբի լաց-արտասուքի, ախ ու վայի և Սահակի հառաչանքի ձայները: — Պառաւի խնդրանօք նա առաւօտեան վաղ-վաղ հարայի էր գնացել Պ. ուր, մի զաղափարական ուսուցչի՝ մի հազուագիւտ աղնիւ ու սիրելի գործչի մօտ ծանայում էր Սահակի միակ ազգական Գիքօն, որին նա, Պէտոյի ու Ղիտրիւնի գատավճռի միջոցին, յուսահատուած օգնութեան կը կանչում:

Գիքօն էր թփի տակ ծածկուողը:

Վեց տարի առաջ Պ. գիւղն էլ էր խաւար. Պ. գիւղի աղքատներն էլ էին գիշատուում վաշխառու-

ների ճանկերում, բայց շնորհիւ «Սիմոն վարժապետ»-ի անխոնջ ջանքերին, գիւղացիների աչքը բացուել էր արդէն. նրանք ճանաչում էին «իրանց խէրն ու շաւը» և իրենց չարակամն ու բարեկամը: Առաջ ո՛վ կհամարձակուէր ձայն հանել տանուտէրի, հարուստների ու վաշխառուների առաջ, նրանց ասածն ու արածը պատգամ, օրէնք էր «անլիզու հայրան» աղքատներին համար և հրամանն անդառնալի: Հարուստն առաջ, աղքատը յետ, կարողութիւններն անհաւասար, վարելահողն անհասար, և կոռ ու բէգիառը միայն աղքատներին վրին. նրանց ջրելու ջուրն սուստ, սրբանցը ծմժման. նրանց կայքը, սրանց հանրիւր շատ. նրանք ուրախ, միշտ քեֆի մէջ, սրանք տխուր, հոգսերով լի. նրանք հազած-կապած բնակարանները կրտսպատ, սրանք մերկ, քաղցած, տունները գետնափոր կամ խրճիթ. նրանք հարիւրներով ապրանք, հազարներով փող ունէին, իսկ սրանք միշտ պարտք և ցաւ. նրանք կորագլուխ, համարձակ, սրանք ըստրուկի նման վիզները ճկած, իրաւունքից, ձայնից զրկուած. վերջապէս նրանք մեղադրող, պատժող, իսկ սրանք առևանց յանցանքի մեղաւոր ու բանտարկուած...

Բայց, իսկ և իսկ ուսուցչի կոչմանը հաւատարիմ, աղնիւ գործչի դրօշմը ճակատին, արդարութեան ու հաւասարութեան զինուոր «Սիմոն վարժապետը» մի մի լուսատու ջահ էր դարձել մոռացուած, խաւար գիւղի համար, բժիշկ էր դարձել այնքան ախտերի

ու ցաւերի համար: Նա, վեց տարուայ ընթացքում կռուելով խաւարի դէմ, իւր օրինական և ազգու բողոքներով տանուտէրի և դատաւորների ապօրինի վճիռները քանդել տալով, պատժել էր տուել նրանց, աչքները վախեցրել, կամայականութիւնները կոտրել և բուռն կերպով սանձահարել էր ամբոխի տգիտութիւնից օգտուող ցեց ու տղրուկներին: Ասած է. «Թուրքին թակիր, որ հետզ աղպէրանայ». «Սիմոն վարժապետ»-ի գրչի ոյժը փորձելով, վերջիններս նրան ակամայ բարեկամ դարձան, իսկ նա, լաւ ըմբռնելով սրբագան առածի միտքը թէ՛ «շան հետ աղպէրացիք, ամա փետը ձեռիցդ մի գցել», ոչ մի բոպէ ձեռից բաց չէր թողնում, շարունակ՝ մտրակում ու լուսաւորում էր գիւղը: — Նա, բացի մանուկներին դաստիարակելուց, բացի լուր օրերն անդուլ աշխատելուց, աշխատում և գործում էր նաև կիրակի օրերը: — Ծերերին և մանաւանդ երիտասարդներին գլխին ժողովելով, հեշտ, պարզ և անպաճոյճ լեզուով հասկացնում էր նրանց իրենց ազգի ծագումն, անցեալը և ներկան. հալածողների, հալածուածների և ազատիչ հերոսների կեանքից իւր կարդացած վէպերով ու պատմութիւններով վառում էր նրանց սրտերը և, սիրով ու քաջալերութիւնով լցնում նրանց հոգին դէպի լաւը, դէպի բարին, իսկ ատելութիւնով դէպի վատն ու չարը: Ահա այդ կիրակնօրեայ աշակերտների թւումն էր նաև երէկուայ վախկոտ Գիքօն, որը՝

Միքէլից լսելով այն սրտաճմլիկ նկարագրութիւնները, թէ ինչպէս քարշ էին տուել Սահակին ու արիւնատաթախ արել. լսելով այն անխիղճ ծեծն ու քէօթակը, այն դերեզման շարժող հայհոյանքն ու լըլկանքը, որ Ղահրաման աղէն և իւր գեադաները հասցրել էին անմեղ գեղջուկներին, իւր անձն ու ազգական մուսացած՝ դալիս էր, որ օգնի, մխիթարի այնքան անխիթար սրտերը և ազատի իւր գերի դարձած ազգականին:

Գիքօն թփի տակից յօնքերը տօթած, սիրտը տխուր, հոգին տրտմած, ղիտում էր Նովրուզովի խրմբին և կարեկցաբար նայելով զոմին, մօրմօքուտ, զայրանում էր ուժգին և անհամբեր...

— Ա՛խ. ես ձեր հէրն անիծեմ, ես ձեր խրդմտանքը նդովեմ, ես ձեր... բա Աստօճ վեր կունի, որ դուք, դհէ խալիի աշխատանքովը քէֆ-գեալաջայի մէջ ըլնէք ու, նա, մաղձը սրտին, արտասունքն ըրիսին գէ՛օլ-գէ՛օլ ըլաճ, անօթի ու ծարաւ հոտած դոմումը հոշոց քաշի: Ա՛խ, եանի որ մարդ ձեր արինը բռնով, կցով էլ խմի, սիրտը կհովանայ... — դէպի Ղահրամանի սրահը նայելով, ասում էր նա և էլի սպասում:

Մի ժամից յետոյ արգէն մալթն էր, — գիւղը գիրկն առած հովիտն իւր այդեստանով, ուր լուսնի ճառագայթները դեռ ուշ պիտի մուտ գործէին, ծած-

կուած էր խաւարով, իսկ սարերի և բլրակների կա-
տարները շօղտուում էին հետզհետէ:

Գիշերային խորհրդաւորութիւնն սկսում էր արդէն:
Հեռուում խուլ կերպով վշշում էր գետը. երկնակամարի
վրայ աջ ու ձախից ժողովուած ամպերը՝ կէս մըթ-
նած, կէս կիսափայլ, երամ-երամ ցում էին
անհուն տարածութեան մէջ, որոնց տակից պայծառ
լուսինը սահում, փայլում և անվրդով շարունակում
էր իւր ճանապարհը, իսկ նրանց արանքներից ցիր
ու ցան եղած աստղերը մանկան աչիկներով նայում
ու ժպտում էին վերնուց:

Ճրագները մարում էին, կրակներն առկաջուում
հետզհետէ և գիւղացիները քնում: Էլ ոչ ձի էր
խրինջում և ոչ շուն հաջում. քամին կտրած, գե-
փիւռը շոյին, օդն անուշ, գովը դուրական և գիւղը
խաղաղ էր, իսկ Գիքօն թփի տակ բորենու լու-
թեամբ յօնքերն էլի սօթած եռ էր գալիս շարունակ:

Այդ միջոցին երկնքի մի կողմը, հորիզոնի սահ-
մանի վրայ, խիստ շառագունել ու կարմրոտուել էր
պղտոր արեան նման, իսկ բուն՝ եկել Ղահրաման աղի
ճրագի դիմացում վայ էր տալիս ու գիշերուայ խա-
ղաղութիւնը խանգարելով, կախարհում, դառնաց-
նում էր քաղցր բնութիւնը: Երկու երևույթն էլ ըստ
աւանդի դժբաղդութեան նշան էին դուշակում
գիւղում:

«Հնչ, վնչ, վնչ», — անվերջ շարունակում էր բուն

և լսողի ու լքող սրտերի վրայ սարսափ տարածում իւր
տհած ձայնով, որն այդ բոպէին, ընդհակառակն,
խիստ քաղցր և հաճելի էր թւում միմիայն Գիքոյին:

— Ջան, ջան, ա՛ բայդուշ. դու էս գիշեր իմ
ընկերն ես, և իմ հալալ աղպէրը. էնքան վնչ տուր,
որ ես էստեղից դուս գամ ու քեզ համար էլի վայ-
ընկեր ու վայ տուողներ գտնեմ... — շշնջաց նա և
կրկին լռեց լցուած:

Նրա ուշքը գոմի կողմն էր և ահա այնտեղից
Միքէլը կուզուկուզ անելով, ահը սրտումը, մահը
մտքումը, լրտեսի նման՝ կամաց կամաց մօտեցաւ
Գիքոյին՝ և թէ՛ տանից, թէ՛ գոմից համբաւ բերե-
լով, խիստ ապահովացրեց նրան:

— Հը՞ն, ի՞նչ արիր, — ձայնը թագցնելով, հարց-
րեց Գիքօն:

— Գնացի, թէ՛ տատին, թէ՛ Սըհակին, էրկու-
սին էլ պինդ պահ տուի (զգուշացրի), — պատասխա-
նեց նա:

— Ի՞նչ պահ տուիր, Զասաճը՞ս, թէ՛ ո՞չ...

— Ասածդ: Ասեցի Գիքօն եկել, սըհէ մի բան
պտի անի, ամա չլինի, չիմանայ, թէ՛ լիզուներդ պըռնգ-
ներովդ տաք ու ասէք թէ՛ Գիքոյի ետևից հարնչի,
մարդ ենք զրկել. ինչոր հարցնեն, ասեցէք մենք
զի՞ղըմ չենք:

— Հա, ասարիս. էտպէս: Հու լմու պահ տուիր:

— Բնս, մինչև անգամ ասեցի, որ իրար էլ բան չ'ասեն:

— Ի՛նչ լաւ, օղորմի հօրդ. դէ դու էլ գնա՛, անտաս մտիւր օղէդ ու սուս կաց, մըթամ թէ հէջ բանի խաբար չես, — ասաց նա և թփի տակից օձի նման սողաց դէպի Ղահրաման աղի տուն, ուր՝ աղջատների վառելու հասարակ ճրագ չունենալու հակմուակ, Նովրուզովը ո՛չ միայն երկու-երեք եւրոպական լապտերներ ունէր վառած ներսը, այլ և ֆօնար՝ դուրսը սիւնի ճակատից կախած:

Միքէլն արդէն մտել էր խրճիթը, երբ Գիքօն արագութեամբ մօտենում էր Ղահրամանի բակին: Այդ միջոցին խումբն արդէն շարուել էր սեղանի շուրջը: Մէջ տեղը բազմել էր աղէն, հանդէպը խանումը, աջ ու ձախ Պէտօն ու Ղիտրին և ապա Բէղալթին ու միւսները:

Թամաղան ընտրուել էր Թաթին: Սրա բարեմաղթութիւններով սովորական օղին կամ անձուխ կրակն, ինչպէս իրենք էին անուանում սրախօսութեամբ, արդէն դատարկել, մի կողմն էին դրել և զինու գաւաթները լցրած, չխրթմի ամաններն առաջներն էին քաշել ու պատառաներն ազահաբար թաթախում, կլանում էին, և ոսկորները կռծելով, չորանների նման սփռոցը թողած, շարտում, ձգում էին դրան տակը, ուր դրսից ներս ժողովուած տասնեակ շները՝ մինը միւսից խլելով, թանթլիկների

արանքն առած՝ դրճդրճացնում էին ոսկորները և թշնամաբար, խէթ-խէթ նայելով, լանթ տալիս, բռթացնում ու ժնգժնգացնելով մռմռում էին իրար վրայ:

Թամաղա Թաթին կերակրի թաբախը գլխին քաշելով և թևքերովն աջ ու ձախ լափտուած բխերը սրբելուց՝ նետոյ, առաւ գինով լի գաւաթը և իտրին ակնածութեամբ ու սիրով առաջարկեց տանուտէր Պէտոյի կենացը, որի մասին դրուատեց ինքն աղէն:

— Պարօն տանուտէր, քու կենացը, Աստօժ քեզ պէս դատաւերին համեշա մեր գլխին սաղ պահի, որ միշտ սհէ ուրախութենի ու քէֆի մէջ լինենք... Աերջացրեց Ղահրամանը, գոչեցին, կրկնեցին՝ միւսները և, ուռն, ուռն, աղաղակելով, գլխներին քաշեցին ու ծարաւ գոմէշների պէս մինչև յատակը ծրծելով, վայր դրին գաւաթները և շարունակեցին ոչ թէ մարդավարի ուտել, այլ մշոռել գայլերի նման:

— Տիրացու Թաթի, շնորհակալ եմ, որ դու իմ սաղութինը խմեցիր, միայն, ամենից առաջ վայել էր, որ Ղահրաման աղինը խմուէր, — երկրորդ անգամ բեղերը սրբելով, առաջարկեց Պէտօն:

— Աղա՛, քու աղիդ թանկագին կենացը. Աստօժ քեզ պէս հացով ու ջրով աղաներին համեշա անպակաս անի մեր և մեր գեղի գլխից: Աստօժ քու ջրին էն՝ բարաքաթը տայ, որ ըշխարիս ձեռը պակաս քեասիրենին

չիմ քու դուռը դան, քու ձեռին մտիկ տան ու քեզ պարտական մնան...

— Ո՛ւռն, ուռն...

— Ո՛ւռն, ուռն...

Աղն, քու կենացը, շատ ապրես, խանրմի հետ ապրես, մի բարձի ծիրանաք ու աւելի փառքով լիանաք:

— Աղն, շատ ապրես, ինչքան, քու սիրտը կուզի...

Սակայն, մինչդեռ «շատ ապրես»-ը կրկնուում էր, յանկարծ մի կայծակ տրաքեց: Գրսից թնդաց ու ճայթեց Գիքոյի հրացանը, թէ չէ՛, Ղահրաման աղէն հարամու նման՝ դեռ բաժակը չդադարկած տապալուեց դետին:

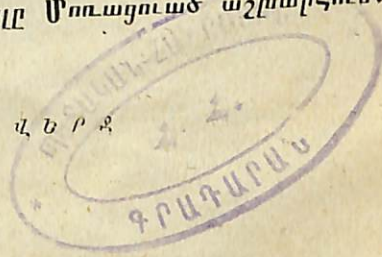
Աարեան ծովն սկսեց պտոյտ գալ սեղանի շուրջը մեծ շփոթութիւն ընկաւ տունը: Ամենքն ահաբեկուած փախչում էին. ոմանք դէպի դուրս ոմանք դէպի ներսի սենեակները, լաց, կոծ, սուզ ու շիւանով մի վայրկենում գլղղաց ուրախութեան տունը. հարամուեց ամենի կերածն ու խմածը. ամբողջ զիւղը տակն ու վրայ եղաւ: Անյ, աղին սպանեցին, հասէք հնյ, բռնեցէք, օգնեցէք հնյ, — աղաղակում էին ամենքը և վազում դէպի տուն և դէպի մութը հովիտը: Ղներն ոռնում, կլանչում էին աղիողորմ ձայնով. սար ու ձոր աղաղակ էր դարձել և միմիայն բուն էր, որ ձայնը կտրել էր և շառագունած երկն-

քի մի մասը կրկին իւր գոյնն ստացել, թէ չէ, ամբողջ զիւղը վայոց ձոր էր դարձել:

Բարեկամ, ազգական, հարեան, խնամի, ընկեր և այլն, զուր էին շրջապատել ընկած հարամու հրակայան դիակին, էլ օգնութիւն չկար. գնդակը զիւղ էր Ղահրամանի սրտի գդալին, լափել էր սիրտը, քայքայել կուրծքը և արնաթաթախ լերթ ու թոքը միւս կողմից հանել: Զուր էին. նոյնպէս դատաւորների ձեռք առած միջոցները քաջ որսկանին գտնելու համար:

Գիքօն վաղուց արդէն անյայտանալով Կ. զիւղի սահմաններից, մտել էր Պ. է, և հրացանի լուկից մի քանի անգամ սրտալի համբուրելուց յետոյ, այնտեղ խաղաղ սրտով ու լի բաւկանութեամբ սըրբում, մաքրում էր վառօղից կեղտոտուած տեղերը, տալով ուսուցչին վաշխառուի կեանքի իրական պատկերը, որ նա էլի մտածի, էլի զբաղուի ու աշխատի բարւոքել Աղքատի հալը Մոռացուած աշխարհում:

Վ Ե Ր Ջ

Վ Ր Ի Պ Ո Կ Ն Ե Ր

Երես.	Տող.	Տպուած է.	Պէտք է լինի.
14	3	յըւիենական	յըւիտենական
21	7	Հարստի	Հարստի
23	23	նա	Նա
27	9	Բերանները	բերանները
36	19	մերկացրել	մերկացրել
42	25	տախ	տալիս
42	25	աղի	տղի
45	26	շուրած	շուարած
46	4	դու արի	դուս արի
61	17	մէէը	մէկը
63	22	ձիւով դուրս	ձեւով դուրս
64	20	չգուրճանալին	չգուարճանալին
67	4	ճանրացել	ճանրացել
67	14	ճակտաից	ճակատից
72	12	մամէթ	մանէթ
76	23	կր	էր
84	14	Արեան	Արեան

**ԻՄ ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ ԵՒ
ՎԱՃԱՌԻՈՒՄ ԵՆ**

1. Մոռացուած Աշխարհ. գիրք Ա (սակաւաթիւ) — 60
 2. « « « Բ — 50
 3. « « « Գ — 40
 4. Աղա Ս. Սարգիս... (սակաւաթիւ) — 15
 5. Ազգասի Հալը — 25
- Հինգը միասին գնողը կվճարէ 1 Բ. 35

ՀՈՒՏՈՂ ԼՈՅՍ ԿՏԵՍՆԷ

6. Իււղի Այրին — 15

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏՐԱՍ ԵՆ

1. Մոռացուած Աշխարհի Դ. և Ե. գրքերը.
2. Հիւրիանց Նախտունը.
3. Մնկեղար Վարդապետը.
4. Ս. Սարգիս (պատմականը).
5. Ազգասի խաչը.
6. Կարկուտը զիւղում.
7. Ազգասի ձմեռը.
8. Աւսա Կեսն եւ նրա Համբարը:

Ապառիկ ոչ ոքի չենք ուղարկել: Հարկւրով գնողներին 25% զիջումն:

Իրմել. — Թիֆլիս, Թանգոյեան Ս. Աստ. Եկեղեցի. Միւրաչլեան փողոց. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՀ. ՀՈՒՂՈՒՐԵԱՆՅԻՆ.

« Ազգային գրադարան

NL0355131

41.154

891.99.

D-97